

KUR'ÂN'DA MÜZEKKER-MÜENNES UYUMSUZLUĞUNUN HAML YÖNTEMİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

İzzet MARANGOZOĞLU**

E-mail: izzetmarangozoglu@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2386-3688>

Citation/©: Marangozoğlu, İ. (2022). Kur'ân'da müzekker-müennes uyumsuzluğunun haml yöntemi bağlamında incelenmesi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13, 163-196.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1116976>

Öz

Kur'ân merkezli dil çalışmaları tenzil döneminden günümüze kadar aralıksız bir şekilde devam etmiştir. Bunlardan özellikle Kur'ân-Kerîm'in dil ve gramatik üslubunu inceleyen çalışmalar önemli bir yer tutmuştur. Kur'ân'ın kusursuz dil üslubuna ve gramatik açıdan tutarlılığına dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışmada Arap dilinin en bilindik bir o kadar da karmaşık olan müzekkerlik ve müenneslik konusu ana hatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın girişinde konuyla ilgili genel bir çerçeve çizildikten sonra tezkîr ve te'nîs kavramları tanıtarak Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ'dan (ö. 207/822) günümüze kadar müzekker ve müennes dair telif edilen müstakil çalışmalar kronolojik olarak sıralanmıştır. Çalışmanın devamında müzekker ve müennesi bilmenin önemine işaret edilerek müennesliğin ilke, çeşit ve alametleri zikredilmiştir. Kur'ân'ın müzekkerlik ve müenneslik konusuna yaklaşımını ortaya koyan gramer ve haml yöntemleri incelenmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'ın müzekkerlik ve müenneslik yönünden herhangi bir uyumsuzluk barındırmadığına; söz konusu intibanın ise Arap dilinde gramatik bir üslup olarak "müzekkerin, müennes veya müennesin, müzekker gibi muamele

** Dr. Öğr. Üyesi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

görmesi”nden kaynaklandığına dikkat çekilmiştir. Kur’ân’dan ve Arap şiirinden aktarılan örneklerle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Arap Dili, Müzekker, Müennes, Tezkîr, Te’nîs, Haml Üslubu.

EXAMINATION OF MUZAKKAR-MUANNAS INCOMPATIBILITY IN THE QUR'AN WITHIN THE CONTEXT OF HAML METHOD

Abstract

Qur’an-centered language studies have continued uninterruptedly from the period of tenzil (the period when the Qur’an was sent down) to the present day. Among these, studies examining the language and grammatical style of the Qur’an have an important place. This study aims to draw attention to the perfect language style and grammatical consistency of the Qur’an. In this context, in this study, the most familiar and complex issues of the Arabic language, masculinity and femininity, are discussed with the main lines. After drawing a general framework on the subject at the beginning of the study, the concepts of tezkîr (masculinity) and te’nîs (femininity) are introduced and the individual works that have been copyrighted from Yahya b. Ziyad al-Farra (d. 207/822) to the present day are listed in chronological order. In the continuation of the study, the importance of knowing masculinity and femininity is pointed out and the principles, types and signs of femininity are mentioned. Then, grammar and Haml (Attribution) methods, which reveal the approach of the Qur’an to the subject of masculinity and femininity, were examined. In this context, it has been pointed out that the Qur’an does not contain any incompatibility in terms of masculinity and femininity. It has been pointed out that, the negative impression in question is because of the grammatical methods in the Arabic language called “al-haml allel-muzakker (Attribution to masculinity) and al-haml allel-muennas-(Attribution to femininity)”, which is summarized as “the treatment of masculine as feminine or feminine as masculine” in language. The subject has been tried to be clarified with examples from the Qur’an and Arabic poetry.

Keywords: Qur’an, Arabic Language, Muzakkar, Muannas, Tazkîr, Ta’nîs, Haml Method.

Giriş

Klasik ve modern kaynaklara dayanarak Kur’ân’da tezkîr ve te’nîs olgusunu haml üslubu bağlamında incelediğimiz bu çalışmada Arap dilinde müzekkerlik ve müenneslik konusuna

dair kavram, kural ve literatür bilgisine yer verilmiştir. Akabinde Arapların özellikle müzekkerlik ve müenneslikte yaygın olarak başvurdukları bir üslup olan haml yöntemi ele alınmıştır. Burada da genel bir kavramsal çerçeve çizildikten sonra konuyla ilgili Kur'ân'dan örnekler verilerek bu üslubun önemi ve mana üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir.

1. Arap Dilinde Müzekkerlik ve Müenneslik Olgusu

Müzekkerlik ve müenneslik olgusu dil kadar eski bir olgudur. Araplar günlük yaşamlarında insan ve hayvanı cinsiyet açısından ayırmış ve bu bakış açısını canlı-cansız ayırımı yapmadan lügatlerindeki bütün sözcüklere yaymışlardır. Bunun neticesinde mecazi olarak müzekker ve müennes diye isimlendirilen iki olgu ortaya çıkmıştır. Araplar diğer Sami dillerin yaptıkları gibi biyolojik olarak bir müzekkeri veya müennesi olmadığı halde bütün varlıkları bu iki kategoriden birine dahil etmişlerdir. Bu yaklaşımın sonucunda hakiki müzekker ve müennesin yanısıra “القَمَرُ-Ay” ve “الحَجَرُ-Taş” gibi “*mecâzî müzekker*” “الشَّمْسُ-Güneş” ve “العَيْنُ-Göz” gibi “*mecâzî müennes*” adı altında çeşitli isimlendirmeler ortaya çıkmıştır (‘Umâyıra, 1993, s. 18). Bu yaklaşımı cinsiyet olgusunun tamamına uygulayan dilciler müzekker ve müennesin dışında üçüncü kısım olan “الخنثى - Hünsâ”ya da eril ve dişil muamelesi yapmışlardır (İbn Manzûr, 1992a, s. 226). Dolayısıyla dilsel cihetten onun müstakil üçüncü bir cins olması hasebiyle ona ayrıcalık tanımamışlardır (‘Umâyıra, 1993, s. 17).

Evrendeki varlıkların canlı ve cansız olmak üzere iki türe ayrıldığını gören âlimler canlı kategorisine -bitkiler hariç- insanları ve hayvanları alarak müzekker ve müennesi de bu çerçevede tayin etme yoluna gitmişlerdir. Müzekkeri “أَسَدٌ - زَيْدٌ - رَجُلٌ” gibi kendi cinsinden müennesi olan şekilde tanımlayıp buna hakiki müzekker; müennesi de “لَبْوَةٌ - سَعَادٌ - امْرَأَةٌ” gibi kendi cinsinden müzekkeri olan şekilde tanımlayarak buna da hakiki müennes adını vermişlerdir. Ancak hakiki müzekker ve hakiki müennes kategorisine giren lafızların, cansız varlıklara işaret eden lafızlara nazaran çok az yekûn tuttuğunu gören dil âlimleri, bunlardan insan ve hayvandaki hakiki müzekkerlik ve müenneslik vasıflarını barındırmayan “عَدَبٌ - حَجَرٌ - كِتَابٌ - قَلَمٌ” gibi lafızları mecazi müzekker; “بُشْرَى - سَمَاءٌ - نَخْلَةٌ” gibi lafızları ise mecazi müennes kategorisine dâhil etmişlerdir. Bu aşamadan sonra tezkîr ve te'nîs olgusunun kural ve kaidelerini belirlerken asıl ve fer' ilkesinden yola çıkarak kelimelerin sonuna müennes ve müzekkere delalet eden çeşitli alametler tayin etmişlerdir (Hammâdî, 1982, 301). Bu bağlamda fer' olan müennesin birtakım alametlerle işaretlenmesine, asıl olan müzekkerin ise işaretlenmemesine hükmetmişlerdir. Daha sonra asıl olma (*asâlet*) ve gösterge (*alâmet*) fikri arasında bağ kurma yoluna giderek müzekker ve müennes arasındaki farklılıkları bu alametlerin varlık veya yokluğuyla

ölçmeye başlamışlardır.¹ Buradan hareketle müenneslik tâ'sı,² elif ve yâ'dan hâli olana müzekker; bu alametlerden birini taşıyana ise müennes adını vermişlerdir (Sîbeveyhi, 1992b, s. 236; el-Ferrâ, 1989, s. 56; el-Müberred, 1970, s. 83; İbnu'l-Enbârî, 1978, s. 63; İbnu't-Tüsterî, 1983, s. 47; ez-Zemaşerî, 1993, s. 198).

Öte yandan حُرَيْفَةٌ, حُمَزَةٌ ve ظَلْحَةٌ gibi gramer yönünden müennes olan isimlerle دَاهِيَةٌ - *dâhi*, عَالِمَةٌ - *büyük âlim* ve هَجَاجَةٌ - *ahmak* gibi vasıfları müzekkere tahsis ederken حَامِلٌ - *hamile*, حَائِضٌ - *hayızlı* ve مُرْضِعٌ - *emzikli kadın* gibi müzekker kelimelerle yalnızca müennesi kastederek³ "فَعُولٌ" ve "فَعِيلٌ" veznindeki "عَجُوزٌ - *yaşlı*, طُمُوحٌ - *tamahkâr*, قَتِيلٌ - *ölü* ve جَرِيحٌ - *yaralı* gibi kelimeleri tezkîr ve te'nîste müsavi saymışlardır (el-Müberred, 1970, s. 102; İbnu'l-Enbârî, 1978, ss. 56-59; el-Antâkî, 1969, ss. 332-333). Tezkîr ve te'nîs olgusundaki bu karmaşık yapıya dikkat çeken İbn Tüsterî (ö. 360/970) de müzekker ve müennesin kıyası yani sabit bir kuralı olmaması, büyük ölçüde rivayete dayanması ve müennesteki alametlerin ayısının müzekkerde bulunması sebebiyle ikisinin herhangi bir bapla sınırlanamayacağı kanaatine varmıştır (İbnu't-Tüsterî, 1983, ss. 47-48). Daha kolay öğrenilmesi için Arapça kural ve kaideleri dilciler tarafından sabit bir yöntem ve rasyonel mantık dâhilinde ortaya konulmaya çalışılsa da çağdaş dilcilerden İbrahim Enîs bu olgunun çoğu zaman kesin aklî mantıkla bağdaşmayan kendine özgü bir mantığının olduğu görüşündedir (Enîs, 1975, s. 158).

- 1 Dilin bütün kelimelerini kapsaması için bazıları bu alametleri on beşe çıkarmışlardır. Bunların sekizini لَيْلِي'deki elif-i maksûre, خَفْرَاء'deki elif-i memdûde, أَحْتٌ kelimesindeki tâ', هَا/كAPALI tâ', هُنُّ'deki nûn, آتٍ'deki tâ', هَذِي'deki yâ' ve مَسْلَمَات kelimesindeki elif ve tâ') isimlere; dördünü (فَامَتْ'teki tâ', تَضْرِيحٍ'deki yâ', قَمْبٍ'deki kesra ve قَمْنٍ'deki nûn) fiillere ve üçünü (زَبْتٌ'teki tâ', لَاتٍ'deki hâ' ve يِنَاهَا'deki hâ' ve elif) ise edatlara tahsis etmişlerdir İbnu'l-Enbârî, (1978, s. 166).
- 2 Nahiv âlimleri bu tâ' hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Basralılar bunun vakıf halinde hâ' harfine dönüştüğü görüşündedir. Ekolün önde gelen temsilcilerinden Sîbeveyhi'ye göre hâ' harfi, vakıf halinde "هَدِيْ ظَلْحَةٌ" örneğindeki gibi ismi müennes yapan tâ' yerine bedel olarak gelir Sîbeveyhi, (1992b, s. 238). Ekolün diğer temsilcisi Müberred'e göre de tâ' harfi "فَاعِدَةٌ ve قَائِمَةٌ" örneğindeki gibi kelimeye müenneslik alameti olarak eklenir ve vakıf halinde halinde hâ' harfine dönüşür el-Müberred, (1994a, s. 198). Bu hususta -Kufe ekolüne mensup olan- Ferrâ da onlarla aynı görüştedir (el-Esterâbâdî, 1976, s. 288). Kufeliler ise bu tâ'ın arızı olduğunu, aslının ise hâ' olduğunu savundular. Ekolün ileri gelenlerinden Ebu'l-Abbâs Sa'leb'e (ö. 291/904) göre hâ' harfi, ismi müennes yapan aslî harflerdendir el-Esterâbâdî, (1976, s. 289).
- 3 Dilciler bu bağlamda çeşitli tevillere saparak Arapların "oklu ve mızraklı adam" manasındaki رَجُلٌ رَامِيحٌ "ذَاتُ خَطَلٍ" vb. vasıfların da حَائِضٌ - حَامِلٌ "ذُو رَمِيحٍ وَذُو نَيْلٍ" و نَابِلٍ - ذَاتُ خَيْضٍ - ذَاتُ طَلَاقٍ ve ذَاتُ خَيْضٍ takdirinde olduklarını ileri sürmüşlerdir es-Suyûtî, (1980b, s. 63). Buna karşın Sîbeveyhi, ileri sürülen bu hazfın başka bir yönüne değinmiş ve bunlarla "إِنْسَانٌ حَامِلٌ" yahut "نَسِيءٌ حَامِلٌ" takdirinde mahzup bir müzekkerin vasfedildiğini ifade etmiştir Sîbeveyhi, (1992a, s. 384; el-Esterâbâdî, 1976, s. 165).

İsim ile bu ismin cinsiyet manası arasındaki bağlantının kaybolması te'nîs olgusunun karışık bir hal almasına yol açmış; bir toplumda müzekker olan bir lafız başka bir toplumda müennes olmuştur. Hicâz halkı "النَّخْل - hurma ağacı, التَّمْر - hurma, البُسْر - ham hurma ve الشعير - arpa" kelimelerini çoğunlukla müennes bazen de müzekker olarak ifade ederken Necid halkı ise bu kelimeleri çoğu kez müzekker bazen de müennes olarak kullanmıştır (el-Ferrâ, 1989, s. 30). "Mübin Arapça bir dille (بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ)" nazil olan Kur'ân-ı Kerim'de de tezkîr ve te'nîse dair bu farklı kullanımlar gözetilmiştir. Örneğin bunlardan "نَخْل" kelimesi, Kur'ân'da كَانَتْهُمْ أَعْجَارُ نَخْلِ خَاوِنَةٍ "Sanki onlar, içi boş hurma kütükleri gibidirler" (el-Hâkka, 52:7) ve وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ "Ve salkımlı hurma ağaçları var" (er-Rahmân, 55:11) ayetlerinde Hicazlıların dili üzere müennes olarak gelirken كَانَتْهُمْ أَعْجَارُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ "Sanki onlar köklerinden sökülmiş hurma kütükleri gibidirler!" (el-Kamer, 54:20) ayetinde ise Temimlilerin dili üzere müzekker olarak gelmiştir (el-Muttalibî, 1978, s. 278).

2. Müzekkerlik ve Müenneslik (Tezkîr - Te'nîs) Kavramları

2.1. Tezkîr Kavramı

Zekar (erkek), lügatte ünsâ (dişi)nin zıttıdır (el-Cevherî, 1984b, ss. 664-665). Çoğulu ise "يَلَهُ مَلِكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَمِنْ يَشَاءُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ" "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder." (eş-Şûra, 42:49) "أَوْ يَرْزُقْهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاءً وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ" "Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter." (eş-Şûra, 42:50) ayetlerinde açıkça görüldüğü gibi te'nîs (dişililiğin) zıttı olarak gelmiştir.

Tezkîr'in lügat manasıyla ıstılah manası arasında neredeyse bir fark yoktur. Müzekkerlik müennesliğin karşıtı, doğurmayan, yumurtlamayan, müenneslik alametlerinden herhangi birini taşımayan, daha yalın bir ifadeyle kendisine "هذا" sözü ile işaret edilebilen her şey şeklinde tanımlanmıştır. Kısaca "تُعَلَّبُ - جَمَلٌ - أَسَدٌ - صَبِيٌّ - رَجُلٌ" gibi insanlardan ve hayvanlardan erkek olana işaret eden *hakîkî müzekker*; "قَلَمٌ - كِتَابٌ - بَدْرٌ - بَابٌ" gibi insanlar veya hayvanlardan müzekker olmadığı halde müzekkerlik muamelesi gören *meçâzî müzekker* şeklinde ikiye ayrılmaktadır (ez-Zemahşerî, 1993, s. 247).

2.2. Te'nîs Kavramı

Te'nîs kelimesi lügatte sertliğin zıttı yumuşaklık manasındadır. "يَأْتُ - أَيْتٌ - أَيْتٌ" vezninde "عِلْمٌ" ile "يَأْتُ - أَيْتٌ" şeklinde gelir. Birinin sert olmayıp yumuşak davranması "enise fi'l-emr" sözüyle ifade edilmiştir. Te'nîs, "أَنْتَ - يُؤْتُ" fiilinin masdarı olan *tezkîr* kelimesinin karşıtıdır. Aynı şekilde bu kökten türeyen ünsâ (dişi) kelimesi de *zekar* (erkek) kelimesinin zıttıdır. Çoğulu "أَنْتَ - أَنْتِ - أَنْتِ" şeklindedir. Bir kadın, kız doğurduğunda "أَنْتِ الْمَرْأَةُ" denir (İbn Fâris, 1979a, s. 144; el-Cevherî, 1984a, s. 272). Allah'ın şu sözü buna örnektir: وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ

وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى “Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir.” (Âl-i İmrân, 3:36)

Müennes isim ise müenneslik alametlerinden birini taşıyan daha yalın bir ifade ile kendisine "هذه" sözünü işaret edilen kelimedir. Örnek: هذه ناقة -هذه امرأة gibi.

3. Müzekker ve Müennes Literatürüne Genel Bir Bakış

Dil âlimleri müzekkerlik ve müenneslik konusuna önem vermiş ve bu alanda çoğu “*el-Müzekker ve'l-müennes*” adını taşıyan çeşitli müstakil eserler telif etmişlerdir. Bu bağlamda kronolojik olarak Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît (ö. 244/858), Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) es-Sicistânî (ö. 255/869), Ebû 'Aside Ahmed b. 'Ubeyd b. Nâsîh (ö. 270/884), Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred (ö. 286/900), Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Yezdiyâr b. Rüstem et-Taberî (ö. 304/917), Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasan b. el-Abbâs b. el-Ferac b. Şukayr (ö. 317/929), Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Keysân (ö. 320/932), Ebû Bekr b. Muhammed b. Osmân el-Ca'd eş-Şeybânî (ö. 320/932), Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk el-A'râbî el-Veşşâ' (ö. 325/937), Ebu'l-Huseyn Abdullâh b. Muhammed b. Sufyân el- Hazzâr (ö. 325/937), Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî (ö. 328/940), Ebû Muhammed Abdullâh b. Ca'fer b. Muhammed b. Dürüsteveyh (ö. 347/958), Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Ya'kûb el-Attâr (ö. 353/965), Ebu'l-Huseyn Sa'îd b. İbrâhîm b. et-Tüsterî (ö. 360/970), Ebû Abdillâh b. el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh (ö. 370/980), Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002), Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-'Adevî eş-Şimşâtî (ö. 394/1004) ve Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Habîb er-Râzî'nin (ö. 395/1004) *el-Müzekker ve'l-müennes*; Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım el-Lugavî en-Nahvî el-Kûffî'nin (ö. 290/903) *Muhtasaru'l-Muzekker ve'l-muennes*; Ebû Mûsâ Süleymân b. Muhammed el-Hâmid'in (ö. 305/918) *mâ yüzekkerü ve yü'ennesü mine'l-insânî ve'l-libâs*; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Kitâbu'l-fark beyne'l-muzekker ve'l-muennes*; Ebu'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed b. 'Ubeydillâh el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *el-Bulğa fi'l-fark beyne'l-muzekker ve'l-muennes*; Ahmed b. Ahmed b. Muhammed es-Sicâ'î eş-Şâfi'î el-Bedrâvî'nin (ö. 1197/1783) *Fethu'l-Mennân bi-şerhi mâ yuzekkeru ve yuennes*; Muhammed el-Hıdır Huseyn (ö. 1377/1958) *el-İmtâ' fîmâ yahtâcu te'nîsuhû ilâ semâ'*; Zülfikâr Ahmed en-Nekavî'nin (ö. 1899) *el-Mübteker fîmâ yete'allaku bi'l-muennes ve'l-muzekker*; Muhammed Reşâd Halife'nin (ö. 1990) *er-Risâletü'r-Reşâdiyye fîmâ yecüzü tezkîruhû ve te'nîsuhû me'an fi'l-'Arabîyye*; Hâmid Sâdık Kuneybî'nin *Mu'cemu'l-muennesâtî's-semâ'iyetî'l-'Arabîyyetî ve'd-dağîle*; İbrâhîm İbrâhîm Berekât'ın *et-Te'nîs fî'l-lugatî'l-'Arabîyye*; Muhammed Ahmed Kâsım'ın *Mu'cemu'l-muzekker ve'l-muennes fî'l-lugatî'l-'Arabîyye*; İmîl Bedî' Ya'kûb'un *el-Mu'cemu'l-mufassal fî'l-muzekker ve'l-muennes*;

İsmâil Ahmed 'Umâyira'nın *Zâhîretü't-te'nîs beyne'l-lugati'l-'Arabîyyeti ve'l-lugâti's-Sâmîyye* ve 'İsâm Nûruddîn'in *el-Mustalahü's-sarfi mümeyyizâti't-tezkîr ve't-te'nîs* adlı eserini zikredebiliriz (İbn Cinnî, 1985, ss. 23-25; Ya'kûb, 1994, ss. 15-53).

Bu eserlerin yanında müzekker ve müennesle ilgili özelliklerin öğrenilmesini ve ezberlenmesini kolaylaştırmak maksadıyla birtakım manzumeler de telif edilmiştir. Burhânuddîn İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî'nin (ö. 350/961) *Manzûmetün fi'l-müennesâti's-semâ'iyye*; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. 'Ubeydillâh ez-Zübeydî el-Endelûsî el-İşbîlî'nin (ö. 379/989) *Manzûmetün fi'l-müzekkeri ve'l-müennes*; Ebû 'Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'un (ö. 646/1249) *el-Kasîdetü'l-müveşşahatü bi'l-esmâ'i'l-mü'enneseti's-semâ'iyye* ve Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî'nin (ö. 672/1274) *Manzûmetün fimâ yüzekkeru ve yüennesü mine'l-hayevân* adlı eserleri bunlardandır (İbn Cinnî, 1985, ss. 23-25; Ya'kûb, 1994, ss. 15-53).

Müzekker ve müennes literatürüne mucem müellifleri de önemli katkılar sunmuşlardır. İki ansiklopedik sözlükle mucem müellifleri arasında yerini alan İbn Sîde (ö. 458/1066) her ne kadar müzekker ve müennes alanında müstakil bir eser yazmamış olsa da bu konuya "*el-Muhassas*" adlı muceminde geniş yer ayırmıştır (İbn Sîde, t.y.a, s. 82 - t.y.b, s. 127). İmam Suyûtî de (ö. 911/1505) müzekker ve müennes dair bazı meşhur dil kitaplarından naklettiği birçok meseleyi *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ* adlı eserinde zikretmektedir (es-Suyûtî, 1998, ss. 167-199). Bu konu, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb ve Müberred'in* (ö. 286/900) *el-Muktedab* adlı eserleri başta olmak üzere –az veya çok- dil ve nahiv kitaplarının tamamında ele alınıp incelenmiştir (Ya'kûb, 1994, ss. 50-60).

4. Müzekker ve Müennesi Bilmenin Önemi

Müzekkerlik ve müenneslik, nahiv ilminin en karmaşık konularından biridir. Araplar her iki konuyu önemli görmekle birlikte müzekker ve müennesin bilinmesine iraptan daha fazla ehemmiyet vererek isim, fiil ve sıfatlarda müzekkerlik ve müennesliğin bilinmesini fesahat şartlarından saymışlardır (Nûruddîn, 1988, s. 150). Bu bağlamda nahiv ve irabın ancak müzekker ve müennesi bilmekle tam olarak anlaşılabileceğini aksi halde müennesi müzekker yahut müzekkeri müennes yapan kişinin merfu olanı mansub, mansub olanı mecrur veya mecrur olanı mansub okumak gibi kusurlu sayılacağını ifade etmişlerdir (İbnu'l-Enbârî, 1978, s. 87).

İbn Fâris de ilim ehlinin müennes ve müzekkeri mutlaka bilmeleri gerektiği aksi halde ikisini birbirine karıştırmanın çirkin sayılacağını belirtmektedir (İbn Fâris, 1969, s. 46). Çağdaş dilbilimcilerden Vendryes de erille dişili birbirine karıştırmanın dinleyende şok etkisi yaratacağı ve önüne geçilmemesi halinde sözün anlaşılamayacağı görüşündedir (Vendryes, 1975, s. 127). Müzekkerlik ve müenneslik konusunun sabit bir kuralı olmaması, kadim dilcileri (hicrî 305-395 yılları arasında) semâî olan müzekker ve müennes lafızlarla

ilgili birtakım risaleler telif etmeye sevk etmiştir (el-Mufaddal b. Seleme, 1997, ss. 299-306; İbnü'l-Enbârî, 1978, ss. 8-12; İbnü't-Tüsterî, 1983, ss. 32-36).

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796), Müberred (ö. 286/900) ve Zeccâc (ö. 311/923) gibi nahivciler müzekker ve müennes konusuna eserlerinin çeşitli yerlerinde değinmekle birlikte bu konuyu müstakil başlık altında ilk ele alan kişi *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserindeki “باب المذكر والمؤنث – Müzekker ve müennes babı”yla İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) olup onu da *el-Mufasssal fi san'ati'l-i'râb* adlı eserindeki “الباب السابع: الاسم المذكر والمؤنث – Yedinci bab: Müzekker ve müennes isim” başlığıyla Zemahşerî (ö. 538/1144) takip etmiştir (İbnü's-Serrâc, 1988, ss. 407-419; ez-Zemahşerî, 1993, ss. 247-252).

Müzekker ve müennesin bilinmesi, müenneslik hükümlerini açıklamak, bunları Kur'ân'da uygulamalı olarak göstermek ve böylelikle Kur'ân'ın bazı ayetlerinin Arap kaidelerine ters düştüğünü iddia edenlere cevap verebilme açısından büyük önem arz etmektedir.

5. Müenneslik İlkeleri

Arap dil âlimlerinin dediği gibi kelimedede aslanan müzekkerliktir. Müenneslik ise ondan bir cüzdür/fer'dir. Böylelikle müzekkerlik ayırt edici bir işarete gerek duymadan aslı üzere kalırken müenneslik kendisine te'nîs (dişilik) alametinin bitiştiği kelimedir. Araplar, gerek günlük konuşmalarında gerekse şiir ve nesirlerindeki müenneslik sigalarında birtakım ilkelere dayanmışlardır. Tezkîr ve te'nîsi ayırt etmek için geliştirip takip ettikleri bu ilkeleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

a) İlk kullanım (الوضع): Diğer milletler gibi Araplar da başlangıçtan beri çevresindeki varlıklara çeşitli isimler tayin etmişlerdir. “زينب - Zeyneb” ismini kadına, “ناقعة - Nâka” ismini de dişî deveye vermeleri gibi.

b) Dönüştürme (التحويل): Kelimenin aslından olmayan fazla/zaid harf kullanarak fiili bir formdan/sigadan diğerine aktarmaktır. “عمر يكتب → فاطمة تكتب” ve “الطلاب يكتبون → الفتيات” örneklerindeki “يكتب” fiiller gibi.

c) Alamet (العلامة): Araplar, ayırt edici; müzekkerlik dairesinden müenneslik dairesine nakletmek için tâ-i merbuta, elif-i maksûre ve elif-i memdûde gibi sabit, özel işaretler vaz' ettiler. Örnek: طالب → طالبة; أكبر → أكبرى; أخضر → أخضراء gibi (Sîbeveyhi, 1992a, ss. 235-236; İbn 'Akîl, 1985, ss. 91-92; İbn Hişâm, t.y.c, s. 286; el-Galâyînî, 2010, ss. 100-101).

6. Müenneslik Çeşitleri

Arap dilinde müenneslik hakîkî, mecâzî, manevî ve lafzî olmak üzere dört çeşittir:

6.1. Hakîkî Müenneslik: Eski nahivcilere göre “doğurganlık özelliğine sahip canlılara işaret eden”dir. Modern dilcilerin ifadesiyle yumurtlamak ya da yavrulamak suretiyle doğuran

ve üreyendir. Diğer bir ifadeyle “فَاهِيْمَة- فاطمة- عائشة- خديجة” gibi insanlardan ve “نَاقَة- دَجَاجَة-” gibi hayvanlardan müennes olana işaret eden müennesliktir.

İbn Malik (ö. 672/1274) şöyle demektedir:

وَأِنَّمَا تَلَرَّمُ فِعْلٌ مُضْمَرٌ مُتَّصِلٌ أَوْ مُفْهِمٌ ذَاتٌ حِرِّ

Buna göre; sakin olan tâ-i te'nîs iki yerde mazi fiile bitişir:

a- Fiil “هند قامت” ve “الشمس طلعت” örneklerindeki gibi ister hakiki ister manevi olsun gizli müennes bir zamire isnad edilmişse,

b- Fail, “قامت هند” örneğindeki gibi zahir/açık hakiki müennesten oluşuyorsa.

Hakîkî Müennesliğin iki özelliği vardır: Müennesliğe delalet etmesi ve müenneslik alametiyle birleşmesidir (İbn 'Akîl, 1985, s. 88; el-Hamelâvî, 2007, s. 73; el-Galâyînî, 2010, s. 100; Hasan, t.y.d, s. 588).

6.2. Manevî Müenneslik: Hakiki (رَزِيْبٌ-هِنْدٌ) ya da mecazi (عَيْنٌ-رَجُلٌ) olsun müennes bir isme özel ad olarak konulup müenneslik alameti almayandır. Bu isimler müzekker gibi görünse de müennes için kullanılırlar (el-Hamelâvî, 2007, s. 73; el-Galâyînî, 2010, s. 100; Hasan, t.y.d, s. 588).

6.3. Mecazî Müenneslik: Doğurmayan ve üremeyendir. Daha açık bir ifadeyle “شمسٌ – ورقة – نازٌ – سفينة – نازٌ” gibi müennes olmadığı halde takdiri ya da zahiri bir müenneslik alametiyle son bulup müennes gibi muamele görendir.

Sema yoluyla Araplardan gelen rivayetler dışında mecazi müennesi bilmenin bir yolu yoktur. Dolayısıyla bir kelimenin mecazi müennese delalet ettiğine hükmetmek ancak bu semanın durumunu izah eden dilsel yolla ve dil sözlüklerine müracaat etmekle mümkün olabilir. Bu çeşit müennesliğe; müennes isme dönen bir zamir (السَّمْسُ رَأِيْتُهَا), onu gösteren bir işaret (هَذِهِ السَّمْسُ), fiilin müennesliği (السَّمْسُ طَلَعَتْ), tasgir sigasında tâ-i te'nîsin açığa çıkması (وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ (أُذُنٌ – أُذُنِيَّةٌ), sayı isminden tâ-i te'nîsin hazfi (ثَلَاثُ آبَارٍ), yüklem (وَلَسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً) (el-Gâşiye, 88:12) veya hâl (مَغْلُوْلَةٌ) (el-Mâide, 5:64) sıfatı (فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ) (el-Enbiyâ, 21:81) yoluyla ulaşılır (İbn Hişâm, t.y.b, s. 233; es-Suyûtî, 2008, s. 404; el-Hamelâvî, 2007, ss. 160-161; el-Galâyînî, 2010, s. 100; Hasan, t.y.d, s. 587).

6.4. Lafzî Müenneslik: “الكُفْرَى – زَكْرِيَاءُ – عَنَتْرَةٌ – عُبَيْدَةٌ – طَلْحَةُ – حُرَيْقَةٌ – حَمْرَةٌ” (hurma poleni kabı) gibi müzekker için konulup kendisinde müenneslik alameti bulunan isimdir.

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî'ye (ö. 328) göre müennes isimler dört kısma ayrılmaktadır:

a) “عَفْرَاءٌ - لَيْلَى - فاطمة” gibi içinde onu müzekkerden ayıran bir alamet olan isim.

b) “رَيْبٌ-هَيْدٌ” gibi barındırdığı müenneslik sebebiyle müenneslik alametine ihtiyaç duymayan isim.

c) “جَدِي (oğlak)’ın zıttı عَنَاقٌ ve “جَمَارٌ (eşek)’in zıttı أَتَانٌ” gibi müzekkerinden farklı bir lafızla anılması sebebiyle müenneslik alametine ihtiyaç duymayan isim.

d) “جَرَادَةٌ - نَعَامَةٌ” gibi içinde müenneslik alameti barındırdığı halde hem müzekker hem de müennes için kullanılan isim.

“الأَفْعَى - الصَّبُغُ - العُقْرَبُ” gibi bazı isimler, müenneslik alameti olmadan da hem müzekker hem de müennes için kullanılabilir. Bu yüzden araplar bu üç isme “العُقْرَبَانِ - الصَّبُغَانِ - الأَفْعَوَانِ” şeklinde müzekker formlar geliştirme yoluna gitmişlerdir (İbnu’l-Enbârî, 1978, ss. 52-67).

7. Müenneslik Alametleri

Müzekker isim, yapısı ve Araplardan nakledilen kullanım yaygınlığı sebebiyle kendisinin ya da sahibinin müzekkerliğine işaret eden ek bir lafzi alamete ihtiyacı yoktur. Müzekkerin aksine müennesin ayırt edici bir alamete ihtiyacı vardır. Müenneslik alametleri çok olup İbnu’l-Enbârî onları onbeşe çıkarmıştır (İbnu’l-Enbârî, 1978, s. 176). İbn Mâlik ise Elfiyesinde bunları iki alamete indirgemektedir:

علامةُ التَّائِبِ تَاءٌ أَوْ أَلْفٌ وَفِي أَسْمَاءٍ قَدَّرُوا النَّا كَالْكَتِيفِ

Müenneslik alameti tâ’ ya da eliftir

Tâ’ı ‘ketif’ gibi isimlerde takdir ettiler (İbn Mâlik, t.y., s. 50).

Bu alametler lafzî (zâhir) ve mukadder olmak üzere iki çeşittir.

7.1. Lafzî Müenneslik Alametleri

Lafzî (zâhir) müenneslik alametleri tâ-i te’nîs, elif-i maksûre ve elif-i memdûde olmak üzere üçtür.

a) **Tâ-i te’nîs:** Birinci alamet olup fiillerde ve isimlerde müzekkerle müennesi ayırt etmede bariz bir alamettir. Kelimeyi müzekkerlik durumundan müenneslik durumuna taşıdığı için “*tâu’n-nakl*” olarak da isimlendirilmiştir (Hasan, t.y.c, s. 186).

Fiillerde olan *tâ’* harfi, her zaman açık (ت) olur. Mazi fiillerin sonunda bu harf “ذَهَبَتْ عَائِشَةُ” örneğindeki gibi sakin konumunda gelip “*tâu’t-te’nîs es-sâkine*” olarak isimlendirilir. Muzari fiilin başına ise “تَدَّهَبُ عَائِشَةُ” şeklinde harekeli (*müteharrike*) olarak gelir. Aynı

zamanda muzari fiilin başına gelen muzaraat harfleri arasında yer alır (İbn Hişâm, 1984, s. 345).

İsimlerde ise bu harf, kapalı (ة -è) ve açık (ت) olarak iki ayrı formda kullanılır. Kapalı tâ (*tâ-i merbûta*), “كاتبَة - صائمه” gibi tekil (*müfred*) isimlerin sonunda ve “غَاذِي → غَاذِيَة → دَاعِيَة” gibi tekilleri tâ' ile sonlanmayan kurlsız çoğul (*cem-i teksîr*) sigalarında bulunur. Açık tâ (*tâ-i meftûha*) ise “أَخْتٌ - بِنْتُ” gibi orta harfi sakin olup üç harften oluşan (*sülâsî*) isimlerde; “عَابِدَاتٌ - مُمِئِنَاتٌ” gibi kurallı dişil çoğul (*cem-i müennes sâlim*) sigalarında ve “بَيْتٌ → أَبْيَاتٌ; صَوْتُ → أَصْوَاتٌ” gibi tekili tâ' ile biten kurlsız çoğul kelimelerde bulunur (Abdulhamîd, 2007, s. 28).

İsimlerde tâ'in konulmasının esas nedeni müzekker ve müennes arasındaki müşterek özellikleri ayırt etmek içindir. Dolayısıyla bu harf, “مَرْضِعٌ - حَائِضٌ” gibi kadınlara özgü vasıfları ifade eden kelimelerde yer almaz (İbn Mâlik, 1982b, s. 1737).

b) Elif-i te'nîs: Bu da elif-i maksûra (ا -ى) ve elif-i memdûde (اء) olmak üzere iki çeşittir. Elif-i maksûra, “سَلَمَى - لَيْلَى - بُسْرَى” gibi kendinden önceki harf fethalı olan sakin yumuşak eliftir. Bu harfin sonuna *tâ-i te'nîs* ve *tenvîn* gelmez. Elif-i maksûraya ait on iki vezin (فُعَلَى - فُعَالَى - فُعَيْلَى - فُعَالَى - فُعَلَى - فُعَلَى - فُعَالَى - فُعَلَى - فُعَلَى - فُعَلَى - فُعَلَى - فُعَلَى) zikredilmiştir. Bazıları bunlara kullanımı yaygın olmayan bir takım vezinler ekleyerek sayılarını on sekize çıkarmışlardır. Elif-i memdûde, “حَسَنَاءٌ - حَمْرَاءٌ - عَدْرَاءٌ” gibi sonrasında hemze gelen elif (اء) olup elif-i maksûranın bir dalıdır (es-Sabbân, t.y., s. 1540).

Elif-i maksûranın “فُعَلَاءٌ - فُعَالَاءٌ - فُعَلَاءٌ - فُعَالَاءٌ - فُعَلَاءٌ - فُعَالَاءٌ - فُعَلَاءٌ - فُعَالَاءٌ - فُعَلَاءٌ - فُعَالَاءٌ - فُعَلَاءٌ - فُعَالَاءٌ” gibi birçok vezni bulunmaktadır (İbn Mâlik, t.y., ss. 50-51). Elif-i memdûde ile elif-i maksûra arasında ortak vezinler de söz konusudur. Bunlar dört tanedir:

1. فُعَلَى → صَحْرَاءٌ (sahra) - سَكْرَى (sarhoş)
2. فُعَلَى → جَنْفَاءٌ (kambur) - أَرْبَى (dahi)
3. فُعَلَى → جَمْرَى (hızlı koşma) - جَنْفَاءٌ (bir yer adı)
4. فُعَلَى → أَجْفَلَى (genel çağrı) - أَرْبَعَاءٌ (Çarşamba) (el-Afgânî, 2003, s. 141)

Burada başka müşterek ortak vezinler de vardır. Suyûtî, Hem'û'l-hevâmî' adlı eserinde bunları yirmiyeye kadar çıkarmıştır (es-Suyûtî, 1980b, ss. 77-82).

7.2. Lafzî Olmayan Müenneslik Alametleri

Lafzî olmayan (mukadder) müenneslik alametleriyle ilgili hususları şöyle özetlemek mümkündür:

a) Araplardan sema yoluyla nakledilen “أُذُنٌ – عَيْنٌ – قَدَمٌ – كَيْفٌ” gibi murab sülasi isimlerde tasavvur edilen tâ-i te’ nîstir.⁴ Bu kelimelerin müennes olduğunu gösteren şey ise bu kelimelerin “أُذُنِيَّةٌ – عَيْنِيَّةٌ – قَدِيمَةٌ – كَتَيْفَةٌ” şeklindeki tasvirlerinde tâ-i te’ nîsin açığa çıkmasıdır (Hasan, t.y.d, s. 586). İbn Mâlik Elfiye'sinde mukadder müennesliğin bu türüne işaret etmiştir:

وَيُعْرَفُ التَّقْدِيرُ بِالضَّمِيرِ وَنَحْوِهِ كَالرَّدِّ فِي التَّصْغِيرِ

Mukadder müenneslik zamirle bilinir

Ve tasvirdeki gibi kelimeyi aslına döndürmekle (İbn Mâlik, t.y., s. 50)

b) Mukadder müenneslik, sülasi dışındaki isimlerde de bulunabilir. Bu da ancak o isme dönen müennes bir zamir (الْأَرْضُ زَرَعَتْهَا); onu gösteren müennes bir ism-i işaret (هَذِهِ الْأَرْضُ) veya onu niteleyen müennes bir sıfat (الْأَرْضُ الْمُتَحَرِّكَةُ) ile gerçekleşebilir (Hasan, t.y.d, s. 586).

c) İnsan uzuvlarının müzekkerlik ve müennesliği sema ve Arapların kullanımına dayanmaktadır. Fakat “رَجُلٌ - أُنْثَى - عَيْنٌ” gibi çift olan uzuvlar çoğunlukla müennes sayılmıştır. Bununla birlikte “الْحَاجِبُ - الصَّدْعُ - الْخَدُّ - الْمِرْفَقُ - الْكَوْعُ” gibi bazı çift uzuvlar müzekker sayılırken “الضَّرْسُ - الْإِنْبُطُ - الْعَصْدُ” gibi çift uzuvlar aynı anda müzekker ve müennes sayılmıştır. Buna karşın “رَأْسٌ - أَنْفٌ - ظَهْرٌ” gibi tek olan uzuvların çoğu müzekker sayılmıştır. Bu bağlamda “الْكِرْشُ” gibi tek olup müennes kullanılanların yanı sıra “اللسانُ - أَلْفَقَا - أَلْمَعَى - أَلْفَقَا” gibi tek olup da müzekker ve müennes kullanılanlar da vardır. Arap dilciler bunları genel kabul görmüş kurallar olarak benimsemişlerdir (el-Müberred, 1994b, ss. 6-8; İbnu'l-Enbârî, 1978, ss. 176-188; ez-Zemaşerî, 1993, ss. 249-250; el-Hamelâvî, 2007, ss. 73-74; Hasan, t.y.d, s. 568).

8. İsimlere Tâ-i Te’ nîs Eklenmesi

İsmlere tâ-i te’ nîsin eklenmesi hususu iki kurala dayanmaktadır:

a) **Temelde ziyadeliliğin gerekli olması:** Tâ-i te’ nîsin eklenmesinin sebebi, “كاتبٌ - كاتبةٌ - طالبٌ - طالبةٌ” gibi çoğu sıfatlardan oluşan ortak özelliklerde müzekkerle müennesi birbirinden ayırt etmektir. Araplardan duyulanın dışında “حَامِلٌ - حَامِلَةٌ - حَائِضٌ - حَائِضَةٌ” gibi kadınlara özgü sıfatlarda tâ-i te’ nîs kullanılmaz. Bununla birlikte emzirme özelliği kadınlara özgü olduğu halde “emziren kadın” anlamındaki “مُرْضِعٌ” kelimesi “مُرْضِعَةٌ” *يَوْمَ تَرَوْهَا تَدْهَلُ كُلُّ مَرْضِعَةٍ* - عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ (Kiyamet

⁴ Burada işaret edilmesi gereken temel husus te’ nîs elifinin hiçbir şekilde mukadder olamayacağıdır. Zira mukadder olan almet, asıl olması itibarıyla tâ-i te’ nîstir; elif-i memdüde veya elif-i maksûra değildir el-Ca’berî, (1991, s. 99).

sarsıntısını) göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir!" (el-Hac, 22:2) ayetinde tâ-i te'nîs eklenerek "مُزْضِعَةٌ" şeklinde de kullanılmıştır (el-Galâyînî, 2010, s. 101).

Tâ-i te'nîs "إِمْرَأَةٌ - إِمْرُؤٌ; رَجُلَةٌ - رَجُلٌ; غُلَامَةٌ - غُلَامٌ; فَتَاةٌ - فَتَىٌّ" az da olsa müşterek mana ifade eden camid isimlere bitiştiği olmuştur. Ancak bunlar Araplardan semai olarak yani duyularak öğrenilmeleri ve az kullanılmaları sebebiyle herhangi bir kıyasa/kurala tabi olmazlar (Hasan, t.y.d, s. 590).

b) Müzekker ve müennesin eşit olması: Müzekker ve müennesin eşit olduğu beş tane vezin vardır ki bunlara tâ-i te'nîs eklenmez:

- "إِمْرَأَةٌ صَبُورٌ - رَجُلٌ صَبُورٌ" gibi. "فَاعِلٌ" manasında "فَعُولٌ" vezni: "فَاعِلٌ" manasında "فَعُولٌ" gibi.
- "إِمْرَأَةٌ جَرِيحٌ - رَجُلٌ جَرِيحٌ" gibi. "مَفْعُولٌ" manasında "فَعِيلٌ" vezni: "مَفْعُولٌ" manasında "فَعِيلٌ" gibi.
- "إِمْرَأَةٌ مَهْدَاؤٌ - رَجُلٌ مَهْدَاؤٌ" (Çok konuşan, geveze kadın veya erkek) gibi. "مِفْعَالٌ" vezni: "مِفْعَالٌ" gibi.
- "إِمْرَأَةٌ مِسْكِينٌ - رَجُلٌ مِسْكِينٌ" gibi. "مِفْعِيلٌ" vezni: "مِفْعِيلٌ" gibi.
- "إِمْرَأَةٌ مَغْسَمٌ - رَجُلٌ مَغْسَمٌ" (Kararından dönmeyen kadın veya erkek) gibi (İbnu'l-Enbârî, 1978, ss. 119-120; ez-Zemahşerî, 1993, ss. 249-250; İbn 'Akîl, 1985, ss. 92-93; İbn Hişâm, t.y.c, ss. 287-288; el-Hamelâvî, 2007, s. 73; el-Galâyînî, 2010, ss. 101-102).

Örneğin "إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ" - Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır." (el-Arâf, 7:56) ayetinde geçen "فَعِيلٌ" veznindeki "قَرِيبٌ" kelimesi bu bağlamda müennes olarak kullanılmıştır (el-Galâyînî, 2010, s. 102).

8.1. İsimlere Tâ-i Te'nîs Eklenmesinin Gayeleri

İsimlere tâ-i te'nîs eklenmesinin belli başlı gayeleri şunlardır:

- a) Bir şeyin müfrediyle cinsini birbirinden ayırt etmek: "نَخْلٌ - شَجَرَةٌ - شَجْرٌ" gibi.
- b) Sıfatta mübalağa yapmak: "رَاوِيَةٌ - رَاوِيٌ" gibi.
- c) Sıfattaki mübalağayı arttırmak: "رَحَالَةٌ - رَحَالٌ; عَلَامَةٌ - عَلَامٌ" gibi.

d) Kelimenin yapısındaki bir eksikliği doldurmak. Söz konusu eksiklik kelimenin ilk, orta veya son harfinde olduğunda eksik harfin yerini doldurmak için kelimenin sonuna tâ-i te'nîs eklenir:

- İlk harf (*fâu'l-fi'l*)'i hazfedilen kelimeye örnek: “وَعَدُّ → عِدَّةٌ”
- Orta harf (*aynu'l-fi'l*)'i hazfedilen kelimeye örnek: “إِقْوَامٌ → إِقَامَةٌ”
- Son harf (*lâmu'l-fi'l*)'i hazfedilen kelimeye örnek: “لُعَوٌ → لُعَّةٌ”

Bu örneklerde hazfedilen vâv sebebiyle kelimenin yapısında oluşan eksiklik o kelimeye tâ-i te'nîs eklenerek giderilmiştir.

e) Kelimenin müfredindeki nisbet ya'sının yerini doldurmak: “مَغْرِبِيٌّ؛ أَشَاعِرَةٌ → أَشْعَرِيٌّ” gibi (İbnu'l-Enbârî, 1978, ss. 130-133; ez-Zemaşerî, 1993, ss. 348-350; İbn Hişâm, t.y.c, ss. 287-289; el-Hamelâvî, 2007, s. 73; el-Galâyînî, 2010, s. 101).

Müzekkerlik ve müenneslik aynı hakikatin yani kelimenin iki yüzünü yansıtmaktadır. Şair Mütenebbî şöyle diyor:

وَمَا التَّائِيْتُ لِاسْمِ الشَّمْسِ عَيْنٌ وَلَا التَّنْكِيزُ فَخْرٌ لِلْهَالِ

Ne müenneslik güneş için bir utanç

Ne de müzekkerlik ay için bir kıvançtır! (el-Mutenebbî, 1983, s.267)

Yani bir kelimenin müzekker ya da müennes olması onu ne yükseltir ne de alçaltır.

9. Hem Müzekker Hem de Müennes Olarak Kullanılan Sözcükler

Arap dilinde hem müzekker hem de müennes olarak kullanılacak sözcükler şunlardır:

a) *Müenneslik alameti taşımadıkları halde Araplardan müennes olarak öğrenilip nakledilen sözcükler.* Bunlar sınırlı olup en meşhurları şunlardır: “السَّلَاحُ - silah - kuyub, القَلِيبُ - kiley, البَصَاعُ - kile, السَّكِينُ - bıçak, النَّعْمُ - davar, الإِزَارُ - peştamal, العُرْسُ - düğün, العُنُقُ - boyun, السَّبِيلُ - yol, الصَّرَاطُ - yol, الطَّرِيقُ - yol, الدَّلْوُ - kova, السُّوقُ - çarşı, العَسَلُ - bal, العَضُدُ - pazı, العَجْرُ - arka, الفُلْكَ - gemi, المَوْسَى - ustura, الخَمْرُ - şarap, النَّهْرُ - nehir, أَلْحَالُ - hal, أَلْمَتْنُ - metin, güverte, الدَّرَاعُ - kol, اللِّسَانُ - dil, الرُّقَاقُ - sokak, الرُّوحُ - ruh.” (es-Suyûtî, 1998, ss. 198-199).

Bu bağlamda “فُلٌ هُدِيَهُ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ” *De ki: ‘İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum.*” (Yusuf 12/108) ayetindeki “سَبِيلٌ” kelimesi müennes olarak kullanılmıştır.

b) *“رَبْعَةٌ - رُبْعَةٌ - هَمْرَةٌ لَمْرَةٌ - صُرُورَةٌ” gibi yapı itibarıyla tâ-i te'nîsli olup hem müzekker hem de müennesi niteleyen sözcükler.* “إِمْرَأَةٌ هَمْرَةٌ لَمْرَةٌ - رَجُلٌ هَمْرَةٌ لَمْرَةٌ” örneğinde görüldüğü üzere ‘ayıplaması ve küçümsemesi çok olan’ manasındaki “هَمْرَةٌ لَمْرَةٌ” vasfı, hem müzekker hem

de müennes için kullanılırken Kur'ân'da (el-Hümeze, 104:1) müzekker için kullanılmıştır (es-Suyûtî, 1998, s. 184).

c) "شاة - بقرة - حَيَّةٌ" gibi tâ-i te'nîs barındıran bazı isimler hem müennes hem de müzekker için kullanılırlar. Ancak bunların müzekkerleri sadece müzekker olarak muamele görürler (es-Suyûtî, 1998, ss. 196-197).

d) "صَيِّفٌ - نَيِّبٌ - أَيِّمٌ - عَاقِرٌ - رُوْحٌ" gibi müenneslik alameti taşımadığı halde hem müzekker hem de müennes sîfat olarak gelen isimler. "Kısır" manasına gelen "عَاقِرٌ" kelimesi "امرأةٌ" şeklinde hem müzekker hem de müennesin sîfatı olarak kullanılmıştır. وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا "Benden sonra yerime geçecek yakınlarım konusunda ciddî endişelerim var; üstelik eşim de kısırdır." (Meryem 19/5) âyetinde de zevcenin sîfatı olarak zikredilmiştir.

e) Müenneslik alameti taşımadıkları halde hem müzekker hem de müennes için kullanılan isimler. Erkek ve kadın için "الإنسان"; erkek ve dişi deve için "البعير"; erkek ve dişi at için "الفرس" isminin kullanılması gibi (Sîbeveyhi, 1992a, ss. 237-238; İbnü'l-Enbârî, 1978, ss. 172-173; es-Suyûtî, 1998, ss. 196-197).

10. Müzekkerlik ve Müenneslik Yönünden Fiilin Hükümleri

Müzekkerlik ve müenneslik yönünden fiilin üç hali vardır:

10.1. Müzekkerliğin Zorunlu Olması

Fiil, fail ile birlikte iki yerde müzekker yapılmalıdır:

a) Fail, gerek "نَجَّحَ الْمُجْتَهِدُ / الْمُجْتَهِدَانِ / الْمُجْتَهِدُونَ" örneğindeki gibi lafız ve mana yönünden hakikî gerekse "جَاءَ حَمْرَةً" gayr-i lafzî manevî olsun, müzekker müfret, müzekker müsenna veya cem-i müzekker sâlim şeklinde gelmesi halinde müzekkerlik zorunludur. Ancak fail, "رَجَالٌ" gibi cem-i teksir veya "حَمْرَاتٌ" gibi "ا" ve "ت" ile çoğul yapılmış müzekker bir kelime veyahut da "بُنُونَ - بَيْنِينَ" gibi cem-i müzekker salime benzemesi halinde fiil müzekker ya da müennes yapılabilir.

b) "مَا قَامَ إِلَّا فَاطِمَةُ" örneğindeki gibi fiil ile müennes failin arasına İLÂ girmesi durumunda müzekkerlik zorunludur. Fiil, bazen şu beyitteki gibi şiir zarureti sebebiyle müennes olarak da gelebilir:

مَا بَرَّيْتُ مِنْ رَبِيَّةٍ وَدَّمَ فِي حَرْبِنَا إِلَّا بَنَاتُ الْعَمِّ

Şüphesiz ve kınamalardan kimse kurtulamadı

Savaşımızda amcakiları dışında (el-Galâyîni, 2010, s. 399).

İbn Malik, Elfiye'sinde belirttiği üzere fiil ile müennes olan failin arasına ^{lâ} girmesi halinde fiile bitişen tâ-i te'nîsin hazfedilebileceği gibi zikredilebileceğini (yani fiilin müzekker veya müennes olarak gelebileceğini) söylemekle birlikte hazfi (yani fiilin müzekker olarak gelmesini) daha güzel bulduğunu ifade etmektedir:

وَالْحَدْفُ مَعَ فَضْلِي بِأَلَا فَضْلًا كَمَا زَكَّى إِلَّا فَتَاهُ ابْنُ الْعَلَاءِ

(Fiille failin arası) "إِلَّا" ile ayrılması halinde (fiilden tâ-i te'nîsi) hazfetmek daha güzeldir.

"İbnu'l-Âlâ'ın geç kızı dışında kimse temiz kalamadı / kurtulamadı" cümlesindeki gibi (İbn Mâlik, t.y., s. 17).

10.2. Müennesliğin Zorunlu Olması

Fiil, fail ile birlikte üç yerde müennes yapılmalıdır:

a) Fail, "إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ - Bir zamanlar İmrân' ın karısı şöyle demişti." (Âlî İmrân 3/35) ayetiyle "جَاءَتْ فَاطِمَةُ - الْقَاطِمَتَانِ - الْقَاطِمَاتُ" Fatima – iki Fatima – Fatimalar geldi." örneğindeki gibi araya bir fasıla girmeden fiiliyle bitişik açık hakikî bir müennes olması durumunda müenneslik zorunludur. Eğer fail, "شَمْسٌ" gibi mecâzî müennesten oluşur veya فَوَاطِمٌ gibi cem-i teksir olur ya da "بَنَاتٌ" gibi cem-i müennes salime benzerse veyahut da onunla fiil arasına bir fasıla girerse fiil müzekker ya da müennes yapılabilir.

b) Fail "عَائِشَةُ ذَهَبَتْ - خَدِيجَةُ تَذَهَبُ" gibi hakikî veya "السَّمْسُ تَطْلُعُ - السَّمْسُ ظَلَعَتْ" gibi mecâzî müennese dönen müstetir (gizli) bir zamir olursa fiil müennes yapılmalıdır.

c) Fail, cem-i müennese veya müennes bir cem-i teksire veyahut da gayr-î âkil (akılsız) cem-i müzekkere dönen bir zamir olması halinde fiilin müennes yapılması zorunludur. Bu durumda fiil, الْجِمَالُ يَسِرْنَ - الْجِمَالُ تَسِيرُ ve الْفَوَاطِمُ أَقْبَلْنَ - الْفَوَاطِمُ أَقْبَلَتْ; الظَّالِمَاتُ جِنَّ - الظَّالِمَاتُ جَاءَتْ örneklerindeki gibi sakın tâ-i te'nîsle veya nûn-u nisveyle müennes yapılır (el-Galâiyînî, 2010, s. 400).

10.3. Hem Müzekkerliğin Hem de Müennesliğin Mümkün Olması

Fiil, dokuz yerde hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir:

a) "حَضِرْتُ / حَضِرَ الْقَاضِي امْرَأَةً" örneğindeki gibi fail, hakiki müennes olup fiiliyle arası ^{lâ} dışında başka bir kelimeyle ayrılırsa fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. İbn Hişâm, bu durumda fiilin müennes olarak gelmesini daha fasih bulmaktadır (İbn Hişâm, 1990, s. 183).

b) "ظَلَعَتْ / طَلَعَ الشَّمْسُ" örneğindeki gibi fail, zamir olmayıp fiile bitişik mecazî müennes açık bir isim şeklinde gelirse fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. İbn Hişâm,

bu durumda fiilin müennes olarak gelmesini tercihe şayan bulsa da (İbn Hişâm, 1984, s. 345; İbn Hişâm, 1990, s. 183) فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِهِمْ, (el-Enfâl, 8:35) وَ مَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ (en-Neml, 27:51) ve وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ (el-Kiyâme, 75:9) ayetlerinde fiil müzekker olarak gelmiştir.

c) قَامَتْ هِيَ / إِنَّمَا قَامَ / قَامَتْ هِيَ örneğindeki gibi fail, müennese ait munfasıl bir zamir olarak gelirse fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. Dil âlimleri bu durumda müennesliğin terkedilmesini daha güzel bulmaktadır.

d) يُنْسِنُ / يَنْسِتُ الطَّالِبَةُ هَبِئَاءَ ve نِعْمَتْ / نِعِمَّ الْقَتَاةُ زَيْبُ örneğindeki gibi fail, açık bir müennes olup fiil de övme ve yerme (نِعْمَ - يَنْسِنُ) fiillerinden biri olursa fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. Dilciler burada da te'nisin daha iyi olacağını söylemişlerdir (el-Galâyîni, 2010, ss. 400-401).

e) Fail, جَاءَ / جَاءَتِ الظَّلْحَاتُ örneğindeki الْحَمْرَاتُ gibi "أ" ve "ت" ile çoğul yapılmış müzekker bir isim olarak gelirse fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. Dilciler burada da tezkîrin (fiili müzekker yapmanın) daha güzel olacağını söylemişlerdir (es-Suyûtî, 1980a, s. 334; el-Galâyîni, 2010, s. 401; el-Afgânî, 2003, s. 215).

f) Fail قَالَتِ الأغْرَابُ آمَنَّا (el-Hucurât, 49:14) örneğindeki الرجال ve الْفَوَاطِمُ ve الأغْرَابُ kelimeleri gibi müennes veya müzekker bir ismin cem-i teksîri şeklinde gelirse fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. Dil âlimlerine göre burada uygun olan müzekker faille birlikte müzekker bir fiil, müennes bir faille birlikte ise müennes bir fiil getirmektedir. Ancak fail, gayri akil yani insan dışında bir varlık ise fiil müennes yapılmalıdır (el-Galâyîni, 2010, s. 401).

g) Fail الرجال جاؤوا / الرجال جاءت örneğindeki gibi akıllı müzekker cem-i teksire dönen bir zamir olursa fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. Dilciler bu durumda müzekker akıllı çoğul zamir getirilmesini daha fasih bulmaktadır (el-Galâyîni, 2010, s. 401).

h) Fail قَامَ / قَامَتْ "البنون" gibi cem-i müzekker sâlim ya da جَاءَ / جَاءَتِ البنون örneğindeki البنات gibi cem-i müennes sâlim formunda gelmişse fiil, hem müzekker hem de müennes olarak gelebilir. Dil âlimleri müzekker faille birlikte müzekker bir fiil, müennes bir faille birlikte ise müennes bir fiil getirilmesini tercihe şayan bulmalarına rağmen أَمِنْتُ بِهِ بُنُو إِسْرَائِيلَ (Yûnus, 10:90) ayetinde müzekker faille birlikte müennes bir fiil tercih edildiği görülmektedir (İbn Mâlik, 1982a, s. 598; el-Galâyîni, 2010, s. 401).

i) جَاءَ / جَاءَتِ القوم ve جَاءَ / جَاءَتِ النساء örneğindeki gibi fail, lafzında tekili olmayan çoğul isim veya أَوْرُقٌ / أَوْرُقَتِ الشَّجَرُ ve قَالَ / قَالَتِ العرب şeklinde müfredi, çoğulundan "ة" ya da "ي" ile ayrılan çoğul cins isim olursa. Burada القوم ve النساء kelimeleri lafzında tekili olmayan kelimeler iken الشجر ve العرب kelimeleri "شجرة" ve "عربي" şeklinde

müfredi, çoğulundan “ة” ya da “ي” ile ayrılan çoğul cins isimlerdir. İbn Hişâm’a göre fiilin müennes yapılması tercihe şayan olsa da fail cem-i teksîr ya da topluluk adı olması halinde fiil müzekker ya da müennes yapılabilir. Burada zikredilen örneklerin tümünde te’nîs, topluluk (الجماعة); tezkîr ise çoğul (الجمع) manasına hamledilmiştir (İbn Hişâm, t.y.a, s. 116; İbn Hişâm, 1984, s. 225; el-Galâyînî, 2010, s. 401).

Sonuç olarak müzekkere veya müennese ait cem-i teksîrde, topluluk isminde ve çoğul cins isimde iki vecihte (yani fiilin hem müzekker hem de müennes olması) caizdir. Fiil, cem-i müzekker sâlimde müzekker; cem-i müennes sâlimde ise müennes getirilmelidir (ez-Zamahşerî, 1993, ss. 247-248; İbn ‘Akîl, 1985, ss. 88-96; İbn Hişâm, 1984, s. 225; İbn Hişâm, 1990, ss. 180-184; el-Galâyînî, 2010, s. 401).

11. Kur’ân’da Müzekkerlik ve Müennesliğin Dayandığı İlkeler

Apaçık bir Arapçayla nazil olan Kur’ân-ı Kerim, indirildiği topluma kendi dil üslup ve incelikleriyle hitap etmiş; müzekkerlik ve müenneslik konusunda da iki temel yöntemi izlemiştir. Bunlardan ilki gramer ikincisi de haml yöntemidir.

11.1. Gramer yöntemi

Kur’ân’ın dil üslubu Arap dilinin müzekkerlik ve müenneslik kurallarıyla uygunluk arz edecek şekilde seyretmiştir. Bu bağlamda özne (müsnedün ileyh), müzekker ile birlikte müzekker; müennesle birlikte müennes yapılmıştır. Kur’ân’da yaygın olarak kullanılan bu üslupla ilgili örnekler sayılamayacak kadar çoktur:

وَجَاءَ مِنْ أَفْضَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى “Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi.” (Yâsîn, 23:36).

قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ “Bir karınca ey karıncalar! Yuvalarınıza girin dedi.” (en-Neml, 18:27).

وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا “Ve yer ağırlıklarını dışarı attığında..” (ez-Zilzâl, 2:99).

هَذَا كِتَابُنَا يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ “Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır.” (el-Câsiye, 29:45).

إِنَّ كُلَّ الْأَكْذِبِ الرُّشْلِ فَحَقَّ عِقَابُ “Hepsi de elçileri yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de kendilerini cezalandırmam hak oldu.” (Sâd, 14:38).

11.2. Haml (Yüklemleme) Yöntemi

Bu başlık altında *haml*, *taglîb* ve *tazmîn* kavramları incelenecektir.

a) **Haml (الحمل):** “عَلِمَ” babından “يَحْمِلُ - حَمَلَ” vezinde sülasi mücerred olan *haml* kelimesi ile lugavî haml (الحمل اللغوي) kastedilmektedir. H-m-l kökü sözlükte bir şeyin azalması ve

eksilmesi (إِقْلَالُ الشَّيْءِ) manasındadır. Bu azalma ve eksilme (*iklâl*) manasından hareketle ağacın ortasında veya tepesinde kalan meyvelere *haml*; sırt veya baş üstünde taşınan yüke ise *himl* denilmiştir (İbn Fâris, 1979b, ss. 106-107). *Haml* kelimesinin çoğunlukla cem-i killet ifade eden “أَحْمَالٌ” ve cem-i kesret ifade eden “حُمُولٌ” olmak üzere iki cemi formu mevcuttur.

İbn Cinnî, Hasâis’inde bu konuyu “Mana Üzerine Hamletme (الْحَمْلُ عَلَى الْمَعْنَى)” başlığı altında işleyerek haml konusunun Arapçanın en derin ve en geniş bir konusu olduğunu; müzekkeri müennes, müennesi de müzekker saymak gibi gerek Kur’ân’da gerekse Arap şiir ve nesrinde bununla ilgili birçok örnek bulunduğunu belirtmektedir (İbn Cinnî, 2006, s. 413).

Ebu’l-Bekâ’ el-Kefevî (ö. 1095/1684) Külliyyat adlı eserinde lafzın önce manaya daha sonra da lafza hamletmenin yanlış olmadığını; aksine müzekkeri müennes, müennesi de müzekker saymak gibi mana üzerine hamletme konusuyla ilgili Kur’ân’da örnekler bulunduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda konuyla ilgili “ذَهَبَتْ بَعْضُ أَصَابِعِهِ” örneğini vererek kervanın (السِّيَارَةِ) bir kısmına mana olarak kervan (سِيَارَةٌ) denildiği gibi parmakların (الأصابع) bir kısmına da parmaklar (أَصْبُعٌ) denildiğini ifade etmektedir (el-Kefevî, 1998, ss. 379-380).

İstilahta bir şeyi bir şeye hamletme; onu o şeyin hükmüne dâhil etmektir. Diğer bir ifadeyle aralarındaki teradüf sebebiyle tür veya sayı yönünden bir lafza başka bir lafzın hükmünü vermek şeklinde tarif edilmiştir. Haml, (söz)ü mana üzerine hamletme ve lafız üzerine hamletme olmak üzere iki çeşittir. (*Söz*ü) *mana üzerine hamletme* ya müzekkeri müennes, müennesi de müzekker saymak gibi nev’ (tür)de ya da tekili çoğul, çoğulu da tekil saymak gibi aded (sayı)da gerçekleşir.

- *Nev’ (tür)de sözü mana üzerine hamletme:*

- Müzekkerin müennes sayılması (*te’nîsu’l-muzekker*) konusunda sözü mana üzerine hamletmeye örnek olarak A’şâ’nın (ö. 7/629 [?]) şu beytini verebiliriz:

لِقَوْمٍ وَكَانُوا هُمُ الْمُتَّفِقِينَ شَرِبْتَهُمْ قَبْلَ تَنْقَادِهَا

Bizzat kendileri bitirmiş olan kavme

Şaraplarını zamanından önce (el-A’şâ, 1950, s. 71).

Bu beyitteki istişhâd yeri “تَنْقَادِهَا” kelimesidir. Bu kelimedeki zamir (ها), müennes olup şarap (شَرِبْتَهُمْ) kelimesine dönmektedir. Ancak “شَرَابٌ” kelimesi müzekker olduğu için burada bu kelimenin yerine müennes olan müteradifi/eşanlamlısı “حَمْرٌ” kelimesi kastedilmiştir (es-Se’âlibî, 2009, ss. 237-238).

- Müennesin müzekker sayılması (*tezki'ru'l-muennes*) konusunda sözü mana üzerine hamletmeye örnek olarak da şu beyit verilebilir:

فَلَا مُرْنَةَ وَدَقَّتْ وَدَقَّتْ وَلَا أَرْضَ أَبْقَلٍ إِبْقَالَهَا

Ne bir bulut yağdırdı yağmurunu

Ne de bir yer bitirdi bitkilerini!

Bu beyitte istişhâda konu olan “أَبْقَلٌ” fiili müzekker; bu fiilin bağlı olduğu “أَرْضٌ” kelimesi ise müenneştir. Dolayısıyla burada “أَرْضٌ” kelimesi yerine onunla müteradif (eş anlamlı) ve aynı zamanda müzekker olan “مَوْضِعٌ ve مَكَانٌ” kelimeleri kastedilmiştir.

- *Aded (sayı)da sözü mana üzerine hamletme:*

- İkil tekil yapmak suretiyle sözü mana üzerine hamletmeye Cerîr'in (ö. 110/728 [?]) şu beytini örnek verebiliriz:

أَلَسْنَا أَكْرَمَ الثَّقَلَيْنِ رَجُلًا وَأَعْظَمَهُ بِنَطْنٍ حِزَاءَ نَارَا

Kidem olarak insanların ve cinlerin en cömerdi değil miyiz

Ve Hira'nın çevresinde yakılan en büyük ateşin sahibi?5

Bu beyitte istişhâd yeri “أَعْظَمَهُ” ibaresindeki “أُ” zamiridir. İkil olan “الثَّقَلَيْنِ” kelimesine dönen bu zamir müsenna olması gerekirken müfred getirilmiştir. Diğer bir ifadeyle tekil zikredilerek tesniye kastedilmiştir. Bu beyitte şair ayrıca müzekker bir kelime olan “حِزَاءٌ” kelimesini içinde yaşadığı şehre (قرية/مدينة) tahsis ederek müennes yapmıştır (Sibeveyhi, 1992a, s. 245; el-Ferrâ', t.y.a, s. 429).

b) **Tağlîb** (التغليب): Aralarındaki alakadan dolayı bir lafzı diğerine tercih etmek, birini diğerinin yerine koymaktır. Tağlîb, daha ziyade galip getirilen yani tercih edilen lafzın tesniye formuna aktarılmak suretiyle ortaya çıkan bir üsluptur. Tağlîb'in en bariz örneği “أَبُوَيْنِ” kelimesidir. “أَبُوَيْنِ” kelimesinin zâhirî manası “iki baba” olmasına rağmen “أَبٌ - Baba” kelimesi “أُمٌّ - Anne” kelimesine tercih edilerek her iki kelimenin anlamını ifade edecek şekilde tesniye formuna (*tağlîb tesniyesi*) dönüştürülmüştür (Hasan, t.y.a, ss. 118-119). Bu üslûba ilk dikkat çeken dil âlimi Sibeveyhi'dir (ö. 180/796). O, müzekkerin müennese 'galip geldiğini' bir kaide olarak zikrettikten sonra çok sayıda müennesin yanında müzekker bir öge yer alırsa ibarenin tağlîb yoluyla müzekkere hamledileceğini misallerle açıklamıştır (Sibeveyhi, 1992a, ss. 561-563).

5 Sibeveyhi ve el-Ferrâ'ın, Cerîr'e nispet ettikleri bu beyit, Cerîr'in divanında yer almamaktadır.

c) Tazmîn (التضمين): Tazmîn, sözlükte bir şeyi başka bir şeyin içine koymak, ona dâhil etmektir (el-Kefevî, 1998, s. 404). İstilahta ise bir lafza başka bir lafzın manası kazandırılarak, o lafzı diğerinin anlam çerçevesine dâhil etmektir. Böylece her iki manayı da vurgulayarak iki kelimenin icra edeceği görevi tek bir kelimeyle yerine getirmektedir. Çoğunlukla iki fiil arasındaki alakadan dolayı birincinin hükmü ikinciye verilir. Tazmîn, kullanım açısından isim, fiil ve harfleri içine alan geniş bir lafız çerçevesine sahip olmasına rağmen fillerdeki kullanımı daha çoktur (el-Munâvî, 1990, s. 181; Matlûb, 2006, s. 260).

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ﴾ “Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin!” (en-Nisâ’, 4:2) ayetinde tazmîn “تَأْكُلُوا” fiilinde gerçekleşmiştir. Bunu da ayette “إِلَىٰ” harf-i cerrinden anlıyoruz. Çünkü bu harf “أَكَلَ” fiiliyle kullanılmamaktadır. Dolayısıyla ayetteki mevcut kullanım bu fiile başka bir fiilin manasının kazandırıldığını göstermektedir. O da “katmak/eklemek” manasına gelen ve “إِلَىٰ” harfiyle de kullanılan “ضَمَّ” fiilidir. Böylece “تَأْكُلُوا” fiiline, tazmîn yoluyla “تَضَمُّوا” fiilinin manası verilerek “لا تَضْمَوْهَا آكِلِينَ – onları katarak yemeyin” manasına işaret edilmiştir (el-Kefevî, 1998, s. 267; Hasan, t.y.b, ss. 565-566).

Suyûti bu kavramları -birbirleri yerine kullanılmaları sebebiyle- lügavî mecâz kabilinden saymaktadır. İbn Cinnî de haml yönteminin Arap dilinde yaygın olarak kullanıldığını ve Kur'ân'da da birçok örneğinin bulunduğunu belirtmektedir (İbn Cinnî, 2006, ss. 308-435; es-Suyûtî, 2008, ss. 559-561, 659-670; es-Suyûtî, 1998, ss. 167-171). Bu örnekleri Kur'ân'da müzekker ve müennes üzerine hamletme başlığı altında inceleyeceğiz.

11.2.1. Kur'ân'da Müzekker ve Müennes Üzerine Hamletme

11.2.1.1. Müennes Üzerine Hamletme

Müennes üzerine hamletme (*el-haml ale'l-muennes*) ifadesiyle müzekkerin, cümlede müennes gibi muamele görmesidir. Yani müzekkerin müennes yapılması (*te'nîsu'l-muzekker*)dir. Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler:

a) ﴿الَّذِينَ يَرْتُوبُونَ أَلْقِدُوا فِيهَا حَالِدُونَ﴾ “Onlar ki Firdevs’e varis olacak; içinde de ebedi olarak kalacaklardır.” (el-Mü’minûn, 23:11) ayetinde Firdevs kelimesi müzekker, ona dönen “فِيهَا” zamiri ise müennestir. Tüm meyve çeşitlerini içinde barındıran bahçe (bostan) anlamına gelen “الفردوس” kelimesi müennes olan cennet (الجنة) manasına diğer bir ifadeyle manaya hamletme (*el-haml ale'l-ma'nâ*) yoluyla müennes yapılmıştır (ez-Zemahşerî, t.y.c, s. 181; ez-Zerkeşî, 1957, s. 366).

b) ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾ “Fakat onlar kıyameti yalanladılar. Biz de o kıyameti yalanlayanlara çok şiddetli bir ateş hazırladık. (Ateş) onları uzak bir yerden gördüğü vakit onun gazablı öfkesini ve uğultusunu işitirler.” (el-Furkân, 25:11-12) ayetinde yer alan “سَعِيرًا” kelimesi müzekker olup إِذَا رَأَتْهُمْ “onları gördüğü vakit” ibaresindeki görme eyleminin faili “النار” veya “جهنم” manasına

hamledilerek müennes yapılmıştır (el-Beydâvî, 1998; s. 119; ez-Zerkeşî, 1957, s. 367; ed-Dervîş, 1992c, s. 671). Ebû Hayyân'a göre ayetteki görme eyleminin faili "حَزَنَةُ جَهَنَّمَ - cehennem muhafızları"dır. Dolayısıyla söz konusu haml işlemi "رَأَتْهُمْ حَزَنَتُهَا مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ" takdirindeki cümleden hazfedilmiş muzaf (حَزَنَةُ) üzerine yapılarak gerçekleştirilmiştir (el-Endelüsî, 1420e, s. 87).

c) "Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa." (Lokmân, 31:16) Ayetinde müsnedün ileyh konumundaki "مِثْقَالٌ" kelimesi müzekker iken müsned konumundaki "تَكَ" fiili müennes getirilmiştir. Daha sonra cümledeki özneyüklem uyumsuzluğunu gidermek için "مِثْقَالٌ" kelimesi, müennes olan "حَبَّةٌ" kelimesine izafe edilerek (el-Beydâvî, 1998; s. 214; Ebüssuûd, t.y.d, s. 72) veya "مِثْقَالٌ"ın müradifi "زَيْتَةٌ" manasına hamledilerek (el-Endelüsî, 1420e, s. 414) müennes yapılmıştır.

d) "Gece ile gündüz, Güneş ile Ay, O'nun ayetlerindedir. Öyleyse, Güneş'e veya Ay'a secde etmeyin; onları yaratan Allah'a secde edin." (Fussilet, 37:41) ayetindeki "الْقَمَرُ - النَّهَارُ - اللَّيْلُ" kelimeleri müzekker oldukları halde bunlarla beraber "حَلَقَهَا" değil de âkil/akıllı varlıklar için kullanılan "حَلَقَهُنَّ" sigası getirilmiştir (ez-Zeccâc, 1988d, s. 387; ez-Zemaşerî, t.y.d, s. 206).

Zeccâc'a göre bu kullanımla ilgili iki vecih söz konusudur: Birincisi, gayrı âkil isimlerin zamiri, lafzî müennes hükümünde olması sebebiyle "Bunlar senin koçların. Öyleyse onları gütl!" manasındaki bir cümlenin "هَذِهِ كِبَاشِكُ فَسُقْهُنَّ" ve "هَذِهِ كِبَاشِكُ فَسُقْهُنَّ" olmak üzere iki farklı şekilde söylenebilmesidir. "حَلَقَهُنَّ" ise sadece âkil olanlara işaret eder. İkincisi ise "من حَلَقَهُنَّ" (Bu şeyler, onun ayetlerindedir) denilmesi sebebiyle "حَلَقَهُنَّ" kelimesindeki zamirin "آيَاتٍ" manasına hamledilmiş olmasıdır (ez-Zeccâc, 1988d, s. 387).

Zemaşerî de Zeccâc'la aynı görüştedir. Ona göre "حَلَقَهُنَّ"deki zamir gece, gündüz, Güneş ve Ay'a gider; çünkü akıl sahibi olmayan varlıklar topluluğunun hükmü dışı veya dışılar şeklindedir. Nitekim "kalemleri açtım" anlamında "الْأَقْلَامُ بَرِيئَتُهَا" de, "بَرِيئَتُهُنَّ" de denilir (ez-Zemaşerî, t.y.d, s. 206).

Burada bu ayetle ilişkin başka bir yönlendirme de söz konusudur. O da Arapların, sayıları 10'dan az olan gayr-i âkil cem-i killet formlarında müennes çoğul zamiri "هُنَّ"yi; cem-i kesret formlarında ise "ها"yi kullanmalarındır. Ayette "الْقَمَرُ - النَّهَارُ - اللَّيْلُ" şeklinde dört şey zikredildiği için "هُنَّ" müennes çoğul zamirinin getirilmesi uygun düşmüştür.

Âkil olan cemi müennes kelimelerin zamiri, ister cem-i killet, ister cem-i kesrette olsun çoğu zaman cemi sîgasıyla gelir. "الْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ" (el-Bakara, 2:233) ve "الْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ" (el-Bakara, 2:228) ayetlerinde cemi sîgasıyla, "الرُّوُجُ مُطَهَّرَةٌ" (el-Bakara, 2:25) ayetinde ise "مُطَهَّرَاتٌ" şeklinde kullanılmadan müfred sîgasıyla gelmiştir. Gayr-ı âkil cemi müenneslere ait olan zamir genellikle cem-i kesretlerde müfred, cem-i killetlerde de cemi sîgasıyla gelir.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ لَكُمْ ذَلِكَ الْدِّينَ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ لَكُمْ ذَلِكَ الْدِّينَ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ

Bu iki özellik *حُرْمٌ* “Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin.” (et-Tevbe, 9:36) ayetinde bir arada bulunmaktadır. “*مِنْهَا*”daki müfred zamir, cem-i kesret olan “*الشُّهُورُ* - aylar”a; cemi sığasıyla gelen “*فِيهِنَّ*” zamiri ise cem-i killet ifade eden “*أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ*” terkbine dönmektedir (es-Suyûtî, 2008, s. 452).

e) Kur'ân'da “*ريح* - rüzgâr” kelimesi *حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرْتِمْ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ غَاصِفٌ* “*Bulduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken yolcuların da neşesi yerindeyken bir fırtına çıkıp dalgalar onları her taraftan çepeçevre kuşatır..*” (Yûnus, 10:22) ayetinde müzekker; “*وَلِسَلِيمِينَ الرَّيْحِ غَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ* - Süleyman'a da şiddetli rüzgârı boyun eğdirdik.” (el-Enbiyâ', 21:81) ayetinde ise müennes olarak gelmiştir.

Taberî, ayette geçen “*رِيحٌ غَاصِفٌ*” ifadesindeki “*غَاصِفٌ*” kelimesine “*شَدِيدَةٌ*” şeklinde müennes bir mana yükledikten sonra Arapların “şiddetli esen rüzgar” manasında “*رِيحٌ غَاصِفٌ*” ve “*غَاصِفَةٌ*” ve “*رِيحٌ غَاصِفَةٌ*”; “*رِيحٌ غَاصِفَةٌ*” manasında ise “*أَعْصَفَتِ الرَّيْحُ*” ve “*عَصَفَتِ الرَّيْحُ*” dediklerini aktarmaktadır (et-Taberî, 2000, s. 51). Bu da “*الرَّيْحُ*” kelimesinin mecazi müennes diğer bir ifadeyle lafzen müzekker manen müennes olması sebebiyle hem müzekker hem de müennes bir vasıfla nitelenmesinden kaynaklanmaktadır. Birinci ayette fırtınaya yakalanan yolcuların yaşadığı endişe, korku ve panik durumu anlatılırken müzekker bir sıfat olması sebebiyle içinde kuvvet, şiddet ve sertlik manasını barındıran “*عاصف*” kelimesi tercih edilmiştir. Hz. Süleyman’a verilip onun emriyle bereketli topraklara doğru esen rüzgârın anlatıldığı ikinci ayette müennes bir sıfat olması sebebiyle içinde yumuşaklık manasını barındıran “*عاصفة*” kelimesi kullanılmıştır. Böylece her iki kelime zikredildiği bağlamla örtüşmüştür (el-Kaysî, 1996, ss. 168-171; el-Hâlidî, 2000, ss. 297-299).

Aynı şekilde “*أَعْجَازٌ* – kütükler” kelimesi de *كَانَتْهُمْ أَعْجَازٌ نَخْلٍ مُنْقَعِرٌ* “*Sanki onlar, kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler.*” (el-Kamer, 54:20) ayetinde müzekker; *كَانَتْهُمْ أَعْجَازٌ نَخْلٍ حَاوِيَةٌ* “*Sanki onlar, kof hurma kütükleri gibidirler.*” (el-Hâkka, 69:7) ayetinde ise müennes gelmiştir. Arap dilinde “*نخل* - hurma” kelimesi “*هَذَا نَخْلٌ*” ve “*هَذِهِ نَخْلٌ*” şeklinde hem müzekker hem de müennes olarak kullanılan kelimelerdendir. Bu tür kelimeleri lafza hamlederek müzekker yahut manaya hamlederek müennes olarak kullanmak mümkündür (ez-Zeccâc, 1988e, s. 89). Çünkü cins isimlerin te'nîsi (müennesliği) hakikî değildir. Dolayısıyla bunlar bazen cins manası dikkate alınarak müzekker bazen de topluluk manası dikkate alınarak müennes gelebilirler (es-Sa'lebî, 2002, s. 166). Ayette “*نخل*” kelimesinin sıfatı (*مُنْقَعِرٌ*) müzekker yapılırken lafız dikkate alınmıştır. Şayet bu kelime manaya hamledilseydi “*أَعْجَازٌ نَخْلٍ حَاوِيَةٌ*” ayetindeki gibi müennes olarak gelecekti (ez-Zemahşerî, t.y.d, s. 436). Cins (tür) ismi olması hasebiyle müzekker ve müennes olarak kullanılabilen “*نخل*” kelimesi beyânî bir incelik gereği fasıla uyumu gözetildiği için ayetin birinde

müzekker, diğlerinde ise müennes getirilmiştir (el-Endelüsî, 1420f, s. 42; ez-Zerkeşî, 1957, ss. 367-368; es-Suyûtî, 2008, s. 454).

f) *“Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on misli vardır.”* (el-En’âm, 6:160) ayetindeki *“عَشْرُ أَمْثَالِهَا”* – bunun on misli” terkindeki *“عَشْرُ”* ve *“أَمْثَالُ”* kelimelerinin her ikisi de müzekker olarak gelmiştir. Oysa kural gereği, sayılan (ma’dûd) konumundaki *“مِثْلُ”* kelimesi müzekker olduğu için *“عَشْرُ”* sayısının cinsiyet yönünden ona muhalefet edip müennes olarak gelmesidir. Bununla birlikte dil âlimleri burada herhangi bir gramer hatası olmadığını, *“عَشْرُ أَمْثَالِهَا”* – bunun on misli” ifadesinin de *“عَشْرُ حَسَنَاتٍ أَمْثَالِهَا”* – bunun on misli sevap” takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre *“عَشْرُ أَمْثَالِهَا”* ifadesinde mevsuf (حسنات) hazfedilerek onun sıfatı olan *“أَمْثَالِهَا”* kelimesi mevsuf makamına konmuştur. Mana yönünden müennes olan *“أَمْثَالُ”* kelimesine bitişen *“ها”* zamirinin ayetin başındaki *“الحسنة”* kelimesine dönmesi bu görüşü desteklemektedir. Zira *“bir şeyin benzeri onun gibi”* olduğuna göre Hasanenin benzeri de yine onun gibi bir Hasane olacaktır (ez-Zeccâc, 1988b, s. 309; ez-Zemahşerî, t.y.b, s. 79; el-Endelüsî, 1420b, s. 702; ez-Zerkeşî, 1957, s. 365; es-Suyûtî, 2008, s. 559; ed-Dervîş, 1992a, s. 287).

11.2.1.2. Müzekker Üzerine Hamletme

Müzekker üzerine hamletme (*el-haml ale’l-muzekker*) ile cümlede müennesin müzekker gibi muamelesi görmesi yani müennesin müzekker sayılması (*tezkîru’l-muennes*) kastedilmektedir.

İbn Cinnî, müennesin müzekker kılınması (*tezkîru’l-muennes*) konusunun fer’in asla döndürülmesi (*reddu’l-fer’ ile’l-asl*) sebebiyle çok geniş bir konu olduğunu, ancak bununla birlikte müzekkerin müennes kılınması (*te’nîsu’l-muzekker*) konusundan daha girift ve karmaşık (*enkar ve eğrab*) olmadığını belirtmektedir” (İbn Cinnî, 2006, s. 417).

a) *“Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelirse..”* (el-Bakara, 2:275) ayetinde *“جَاءَهُ”* kelimesi müzekker olarak gelirken *“مِنْ رَبِّكُمْ”* *“جَاءَهُ”* kelimesi müzekker olarak gelirken *“جَاءَهُ”* kelimesi müennes gelmiştir. Fiilin bu şekilde iki ayrı formda hem müennes hem de müzekker gelmesi, fail konumundaki *“مَوْعِظَةٌ”* kelimesinin gayr-i hakîkî müennes olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı kökten gelen ancak biri müzekker diğeri müennes olan *“الْمَوْعِظَةُ”* ve *“الوعظ”* kelimelerinin aynı manaya gelmesi böyle bir kullanımı mümkün kılmaktadır. Birinci ayette *“مَوْعِظَةٌ”* kelimesinin mecazî müennes olması ve *“جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ”* cümlesinde fiille failin arasına fasl (هـ) zamirinin girmesi sebebiyle *“جَاءَهُ”* ifadesinden tâ-i te’nîs hazfedilmiştir (ez-Zeccâc, 1988a, s. 358; ez-Zemahşerî, t.y.a, s. 348; el-Endelüsî, 1420a, s. 708; Ebüssuûd, t.y.a, s. 266; ez-Zerkeşî, 1957, s. 365; es-Suyûtî, 2008, s. 559).

b) *“Güneşi doğarken görünce, ‘Bu, benim Rabbindir’ dedi.”* (el-En’âm, 6:78) ayetinde güneş müennes olduğu halde ona müzekker olan *“هَذَا”* ile işaret

edilmiştir. “هَذَا رَبِّي” cümlesindeki mübteda ile haberi arasında “الْبَرِّ – *parlayan*” veya “الطَّالِع” - *doğan*” şeklinde müzekker bir müşârun ileyh takdir edilmiştir. Dolayısıyla “هَذَا رَبِّي” cümlesiyle “هَذَا الْبَرِّ رَبِّي – Bu parlayan şey benim rabbim” veya “هَذَا الطَّالِعِ رَبِّي – Bu doğan şey benim rabbim” şeklinde bir mana kastedilmiş olmaktadır (el-Endelüsî, 1420b, s. 566; ez-Zerkeşî, 1957, s. 359; es-Suyûtî, 2008, s. 559; ed-Dervîş, 1992a, s. 156). “هَذَا رَبِّي” - *Rabbim budur*” sözündeki “هَذَا” işaret ismi, müennes bir kelime olan şemse, yani Güneş’e işaret ettiği halde burada müzekker olarak gelmiştir. Bunun hikmeti ise her ikisinin de aynı şeyden ibaret olması sebebiyle mübtedânın haber gibi kılınmasıdır. “هَذَا”nın kullanılmasında böyle bir yolun tercih edilmesi “رَبِّ” kelimesini müenneslik şüphesinden korumak içindir. Dikkat edilirse Kur'ân'da müenneslik alametinden sakınmak için Allah'ın sıfatı olarak her şeyi en iyi bilen manasında ‘*allâm*’ denilmiş ondan daha belîğ olduğu halde ‘*allâme*’ denilmemiştir (ez-Zemaşerî, t.y.b, s. 40).

c) “إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ” *“Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır.”* (el-A'râf, 7:56) ayetinde “رَحْمَتٌ” kelimesi müennes haberi konumundaki “قَرِيبٌ” ise müzekker gelmiştir. Âlimler “قَرِيبٌ” kelimesinin müzekker geliş sebebine ilişkin çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Zeccâc'a göre rahmet kelimesi, mecazi müennes olması yahut müzekker olan “الْغُفْرَانُ” veya “المطر” manasına hamledilmesi sebebiyle “قَرِيبٌ” kelimesi müzekker getirilirken, Suyûtî'ye göre “رَحْمَتٌ” kelimesi “الإحسان” manasına hamledilmesi sebebiyle “قَرِيبٌ” kelimesi müzekker getirilmiştir. (ez-Zeccâc, 1988b, s. 344; es-Suyûtî, 2008, s. 501). Ferrâ'ya göre “قَرِيبٌ” kelimesi, ayette nesepte yakınlık manası dışında kullanılması sebebiyle müzekker getirilmiştir. Bu kelime ayette merfu olarak gelse de “هِيَ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ – *(muhsinlere) yakın bir yerde*” takdirindedir. Ferrâ, Arapların nesep ve mekân yakınlığını birbirinden ayırarak “هَذِهِ قَرِيبَتِي مِنَ النَّسَبِ” ve “هَذِهِ قَرِيبِي مِنَ الْمَكَانِ” şeklinde dediklerini nakletmektedir. Buna göre “قَرِيبٌ” kelimesi mesafe manasında kullanılmışsa hem müzekker hem de müennes; şayet nesep manasında kullanılmışsa sadece müennes olarak gelebilir (el-Ferrâ, t.y.a, ss. 380-381; İbn Cinnî, 2006, s. 417). [Rahmet müennes olduğu halde] karîbün [yakın] ifadesinin müzekker kullanılması ya rahmetin [müzekker kelimeler olan] ruhm ve terahhum [şefkat göstermek] mânalarında kullanılmasından kaynaklanmaktadır ya da hafzedilmiş bir başka kelimenin sıfatı olarak kullanılmasından - yani şey'ün karîbün (yakın bir şeydir) anlamının kastedilmesinden- veya hem müzekker hem de müennesliğe hamledilebilen fa'îl formuna benzetilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (vehi örneğindeki gibi). Bir başka ihtimal ise rahmet kelimesinin müennesliğinin hakiki olmamasıdır (ez-Zemaşerî, t.y.b, s. 106; el-Endelüsî, 1420c, ss. 71-72; ez-Zerkeşî, 1957, ss. 360-361; Ebüssuûd, t.y.b, s. 233; ed-Dervîş, 1992a, s. 371).

d) “السَّمَاءُ مُنْقَطِرَةٌ بِهِ كَأَن وَعْدُهُ مَفْعُولٌ” *“Gök, onun şiddetinden yarılacak; o günün olacağına dair verilen söz yerine getirilecektir.”* (el-Müzzemmil, 73:18) ayetinde “السَّمَاءُ” müennes, “مُنْقَطِرَةٌ” kelimesi ise müzekker gelmiştir. Böylece cinsiyet yönünden mübteda-haber uyumu bozulmuştur. Bununla ilgili olarak Kisâî (ö. 189/805), “السَّمَاءُ” kelimesinin “وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَفْقًا” ve “مَحْفُوظًا” - Göğü de korunmuş bir tavan yaptık.” (el-Enbiyâ, 21:32) ayetindeki gibi müzekker

olan “السَّقْفُ - tavan” manasına hamledilmesi sebebiyle “مُنْقَطِرٌ” kelimesinin müzekker getirildiğini belirtmektedir. Ferrâ, Zeccâc ve Cevherî (ö. 400/1009) gibi alimler “السَّمَاءُ” kelimesinin hem müzekker hem de müennes olması sebebiyle “مُنْقَطِرٌ” kelimesinin burada müzekker, başka bir yerde ise “إِذَا السَّمَاءُ انْقَطَرَتْ” - Gök yarıldığı zaman” (el-İnfîtâr, 82:1) şeklinde müennes getirildiği görüşündedir. Ebû Ali el-Fârisî’ye (ö. 377/987) göre müfrediyle arası “ة” ile ayrılan cins isim olması sebebiyle “سَمَاءٌ” kelimesinin hem müzekker hem de “سَمَاءَةٌ” şeklinde müennes yapılabileceğini belirtmektedir. Zemaşerî de “السَّمَاءُ” kelimesinin mecazî “tavan” anlamı dikkate alınarak veya “السَّمَاءُ شَيْءٌ مُنْقَطِرٌ” - gök çatırdayan bir şeydir” şeklinde bir takdir ile de bu uyumun sağlanabileceği görüşündedir. Ebussuud Efendi semânın yarılıp parçalara ayrıldıktan hakikatinin değişeceğini ve bunun sonucunda da isminden ve resminden uzaklaşacağı için “شَيْءٌ” kelimesiyle ifade edilmesinin uygun düşeceğini belirtmektedir (el-Ferrâ, t.y.b, s. 99; ez-Zeccâc, 1988e; ez-Zemaşerî, t.y.d, s. 643; el-Endelüsî, 1420f, ss. 318-319; Ebüssuûd, t.y.e, s. 52; ed-Dervîş, 1992d, s. 268).

e) “وَمَا كَانَتْ أُمَّكَ بَغِيًّا” ve “لَمْ أَكُ بَغِيًّا” (Meryem, 19:20) ve “وَمَا كَانَتْ أُمَّكَ بَغِيًّا” (Meryem, 19:28) ayetlerinde özne (müstetir fâil ve أُمَّكَ) müennes olmasına rağmen “بَغِيًّا” kelimesi müzekker gelmiştir. Âimler bu kelimenin müzekker gelişine ilgili çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır:

Birincisi: Kelimenin “فَعُولٌ” vezninde olmasıdır. Müberred’e göre “بَغِيٌّ - بَغِيٌّ” kökünden gelen ve lâmu'l-fi’li “ي” olan “بَغِيًّا” kelimesi “فَعُولٌ” vezninde olup aslı “بُعُويٌّ” şeklindedir. Kelimede “و” ve “ي” bir araya geldiği için sakın olan vâv, “ي”ye dönüştürülmüş ve “عَصِيٌّ” kelimesindeki gibi iki “ي”, birbirine idgam edilerek bunlardan önceki harfin harekesi kesra yapılmıştır. Kelimenin “فَعُولٌ” vezninde olması ona “رَجُلٌ صَبُورٌ” ve “امْرَأَةٌ صَبُورٌ” örneklerindeki gibi tâ-i te’nîs almadan müzekker ve müennese hamledilecek bir özellik kazandırmıştır. Şayet bu kelime “فَعُولٌ” değil de “فَعِيلٌ” vezninde olsaydı mutlaka “بَغِيَّةٌ” şeklinde tâ-i te’nîs alacaktı (el-‘Ukberî, 2001b, s. 75).

İkincisi: Kelimenin “فَاعِلٌ” yani “بَاغِيٌّ” manasına gelen “فَعِيلٌ” vezninde olmasıdır. İbn Cinnî’ye göre bu kelime “فَعُولٌ” vezninde olsaydı inkarcı manasına gelen “نَهْوٌ” örneğindeki gibi ayette “بَغْوٌ” denilmesi gerekirdi. ‘Ukberî’ye göre bu kelime mübalağa ifade etmesi sebebiyle tâ-i te’nîs almamıştır (el-‘Ukberî, 2001a, s. 550).

Üçüncüsü: Kelimenin müennes bir lafızdan dönüştürülmesi sebebiyle te’nîs almetine ihtiyaç duymamasıdır. “وَمَا كَانَتْ أُمَّكَ بَغِيًّا” ayetindeki “بَغِيًّا” kelimesi müennes ism-i fail formundaki “بَاغِيَّةٌ” kelimesinden dönüştürülmüştür. Müennes bir asıldan dönüştürüldüğü için bu kelimenin sonundaki tâ-i te’nîs düşmüştür. Bu dönüşüm (‘udûl) neticesinde “بَغِيٌّ” kelimesi “حَائِضٌ” ve “طَالِقٌ” gibi müennese özgü bir lafız olarak kadına tahsis edilmiş; erkek için ise “بَاغِيٌّ” kelimesi kullanılmıştır.” (el-Begavî, 1997a, s. 29; el-Begavî, 1997b, s. 417; Ebüssuûd, t.y.c, s. 260; el-Endelüsî, 1420d, s. 249; ez-Zerkeşî, 1957, ss. 362-363; ed-Dervîş, 1992c, s. 75).

sıfat olarak kullanmışlardır. Kur'ân'da müzekker-müennes uyumsuzluğunun doğru anlaşılması dildeki bazı teknik kullanımların bilinmesine bağlıdır. Bunların başında lafız veya mana üzerine haml yöntemi gelmektedir. Bu bağlamda özetle şu iki hususa dikkat edilmelidir:

1- Kur'ân'da müennes bir zamir, müzekker bir kelimeye dönmüşse, müzekker olan bu kelimenin yerine müennes eşanlamısının kastedildiği ve ayetteki müzekker-müennes uyumsuzluğunun, mana üzerine haml yöntemiyle giderildiği bilinmelidir. Aynı şekilde müzekker bir fiilin, müennes bir kelimeye bağlandığı yerlerde de mana üzerine haml yöntemine başvurulduğu hususu gözden kaçırılmamalıdır. Müzekker bir zamirin müennes bir kelimeye döndüğü ayetlerde de aynı tutum izlenmelidir.

2- Arap dilinde hem müzekker hem de müennes olarak kullanılan kelimeler mevcuttur. Bu tür kelimeleri lafza hamlederek müzekker yahut manaya hamlederek müennes olarak kullanmak mümkündür. Çünkü cins isimlerin müennesliği hakiki değildir. Dolayısıyla bunlar bazen cins manası dikkate alınarak müzekker bazen de topluluk manası dikkate alınarak müennes gelebilirler. Kur'ân'da cins isimlerin kullanımından kaynaklanan müzekker-müennes uyumsuzluğunda bu detay da hesaba katılmalıdır.

Haml yöntemi bağlamında aktardığımız örnekler, bazı kötü niyetlilerin veya bilgisizlerin iddia ettiği gibi Kur'ân'ın müzekkerlik ve müenneslik yönünden herhangi bir uyumsuzluk ya da bir gramer hatası ihtiva etmediğini, aksine indirildiği toplumun aşına olup günlük hayatlarında kullandıkları dil, üslup ve incelikleri gözettiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn. (2007). *et-Tuhfetu's-seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*. Katar: Vezâratu'l-Evkâfi ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye.
- Afgânî, Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed. (2003). *el-Mûcez fî kavâ'idil-lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Antâkî, Muhammed. (1969). *el-Vecîz fî fîkhi'l-luga*. Halep: Mektebetü'ş-Şehbâ'.
- A'şâ, Meymûn b. Kays. (1950). *Dîvânu'l-a'şâ'l-kebîr*. Muhammed Huseyin (nşr.). Kahire: Mektebetü'l-Âdâb.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. (1997a). *Me'âlimü't-tenzîl* (C. 7). Muhammed Abdullâh en-Nemr vd (thk.). Riyad: Dâru Taybe.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. (1997b). *Me'âlimü't-tenzîl* (C. 8). Muhammed Abdullâh en-Nemr vd (thk.). Riyad: Dâru Taybe.
- Beydâvî, Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. (1998). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (C. 4). Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî (thk.). Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-'Arabî.

- Ca'berî, İbrâhîm Ömer. (1991). *Tedmîsu't-tezkîr fi't-te'nîs ve't-tezkîr*. Muhammed 'Âmir Ahmed Hasan (thk.). Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmi'iyye.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. (1984a). *es-Sihâh: Tacu'l-lüğâ ve sıhâhi'l-'Arabiyye* (C. 1). Ahmed Abdulgafûr 'Attâr (thk.). Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. (1984b). *es-Sihâh: Tacu'l-lüğâ ve sıhâhi'l-'Arabiyye* (C. 2). Ahmed Abdulgafûr 'Attâr (thk.). Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- Dervîş, Muhyiddîn. (1992a). *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânüh* (C. 3). Yûsuf Alî Bedevî (thk.). Dimeşk: Dâru İbn Kesîr - Daru'l-Yemâme.
- Dervîş, Muhyiddîn. (1992b). *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânüh* (C. 5). Yûsuf Alî Bedevî (thk.). Dimeşk: Dâru İbn Kesîr - Daru'l-Yemâme.
- Dervîş, Muhyiddîn. (1992c). *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânüh* (C. 6). Yûsuf Alî Bedevî (thk.). Dimeşk: Dâru İbn Kesîr - Daru'l-Yemâme.
- Dervîş, Muhyiddîn. (1992d). *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânüh* (C. 10). Yûsuf Alî Bedevî (thk.). Dimeşk: Dâru İbn Kesîr - Daru'l-Yemâme.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî. (t.y.a). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (C. 1). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî. (t.y.b). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (C. 3). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî. (t.y.c). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (C. 5). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî. (t.y.d). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (C. 7). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî. (t.y.e). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (C. 9). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. (1420a). *el-Bahru'l-muhîr* (C. 2). Sıdkî Muhammed Cemîl (thk.). Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. (1420b). *el-Bahru'l-muhîr* (C. 4). Sıdkî Muhammed Cemîl (thk.). Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. (1420c). *el-Bahru'l-muhîr* (C. 5). Sıdkî Muhammed Cemîl (thk.). Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. (1420d). *el-Bahru'l-muhîr* (C. 7). Sıdkî Muhammed Cemîl (thk.). Beyrut: Dâru'l-Fıkr.

- Endelüsî, Ebû Hayyân. (1420e). *el-Bahru'l-muhît* (C. 8). Sıdkî Muhammed Cemîl (thk.). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. (1420f). *el-Bahru'l-muhît* (C. 10). Sıdkî Muhammed Cemîl (thk.). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Enîs, İbrâhîm. (1975). *Min esrârî'l-luğa*. Kahire: Mektebetu'l-Anclu el-Mısriyye.
- Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed. (1976). *Şerhu'ş-Şâfiye* (C. 2). Muhammed Nûr el-Hasan vd (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ezherî, Hâlid b. Abdillâh. (t.y.). *Şerhu't-tasrîh 'ale't-tavdîh* (C. 2). Tahran: İntişârât-ı Nâsır Hüsrev.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd. (t.y.a). *Me'âni'l-Kur'ân* (C. 1). Ahmed Yûsuf Necâtî vd (thk.). Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd. (t.y.b). *Me'âni'l-Kur'ân* (C. 3). Ahmed Yûsuf Necâtî vd (thk.). Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd. (1989). *el-Müzekker ve'l-müennes*. Ramadân 'Abduttevvâb (thk.). Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs.
- Galâyînî, Mustafâ. (2010). *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*. Alî Süleymân Şebâra (thk.). Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle.
- Hammâdî, Muhammed Dârî. (1982). "et-Tezkîr ve't-Te'nîs fi'l-'Arabiyye Beyne'l-'Alâmeti ve'l-İsti'mâl" (33/1). *Mecelletu'l-Mecma'î'l-İlmî el-'İrâkî*.
- Hâlidî, Salâh Abdulfettâh. (2000). *İ'câzu'l-Kur'âni'l-beyânî ve delâ'ilü masdarihi'r-rabbânî*. Amman: Dâru Ammâr.
- Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed. (2007). *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*. Alâuddîn 'Atiyye (thk.). Dimeşk: Dâru'd-Dekkâk – Dâru'l-Feyhâ'.
- Hasan, Abbâs. (t.y.a). *en-Nahvu'l-vâfî* (C. 1). Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Hasan, Abbâs. (t.y.b). *en-Nahvu'l-vâfî* (C. 2). Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Hasan, Abbâs. (t.y.c). *en-Nahvu'l-vâfî* (C. 3). Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Hasan, Abbâs. (t.y.d). *en-Nahvu'l-vâfî* (C. 4). Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- İbn 'Akîl, Bahâüddîn Abdullah. (1985). *Şerh İbn 'Akîl 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik* (C. 2). Muhyiddîn 'Abdulhamîd (thk.). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. (2006). *el-Hasâis*. Muhammed Alî en-Neccâr (thk.). Kâhire: el-Mektebetü'l-İlmiyye.

- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. (1985). *el-Muzekker ve'l-muennes*. Târik Necm Abdullâh (thk.). Cidde: Dâru'l-Beyân el-'Arabî.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed. (1978). *el-Müzekker ve'l-müennes*. Târik 'Abd 'Avn el-Cenâbî (thk.). Bağdat: Matbaatu'l-'Ânî.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. (1979a). *Mu'cemu Mekâyisi'l-lüga* (C. 1). 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (thk.). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. (1979b). *Mu'cemu Mekâyisi'l-lüga* (C. 2). 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (thk.). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. (1969). *el-Müzekker ve'l-müennes*. Ramadân Abdüttevâb (thk.). Kahire: Dâru'l-Kütüb.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh el-Ensârî. (t.y.a). *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (C. 2). Muhyiddîn 'Abdulhamîd (thk.). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh el-Ensârî. (t.y.b). *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (C. 3). Muhyiddîn 'Abdulhamîd (thk.). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh el-Ensârî. (t.y.c). *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (C. 4). Muhyiddîn 'Abdulhamîd (thk.). Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh el-Ensârî. (1990). *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (thk.). Dimeşk: Dâru'l-Hayr.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh el-Ensârî. (1984). *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*. 'Abdulganî ed-Dıkr (thk.). Dimeşk: eŞ-Şeriketü'l-Müttehîde.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî. (t.y.). *Elfiyyetü İbn Mâlik*. Beyrut: el-Mektebetü'ş-Şa'biyye.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî. (1982a). *Şerhu'l-Kâfiyyeti'ş-Şâfiyye* (C. 2). Abdülmünim Ahmed Hüreydî (thk.). Riyâd: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî. (1982b). *Şerhu'l-Kâfiyyeti'ş-Şâfiyye* (C. 4). Abdülmünim Ahmed Hüreydî (thk.). Riyâd: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî. (1967). *Teshîlü'l-fevâ'id ve tekmilü'l-makâsid*. Muhammed Kâmil Berekât (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. (1992a). *Lisânu'l-'Arab* (C. 4). Alî Şîrî (nşr.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. (1992b). *Lisânu'l-'Arab* (C. 5). Alî Şîrî (nşr.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

- İbn Seleme, Mufaddal. (1997). "Muhtasarü'l-müzekker ve'l-müennes" (17/1). Ramadân Abdüttevâb (thk.). *Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-'Arabîyye*.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâîl. (t.y.a). *el-Muhassas* (C. 16). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâîl. (t.y.b). *el-Muhassas* (C. 17). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. (1988). *el-Usûl fi'n-nahv* (C. 2). Abdulhuseyn el-Fetlî (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbnu't-Tüsterî, Ebu'l-Huseyn Saîd b. İbrâhim. (1983). *el-Müzekker ve'l-müennes*. Ahmed Abdulmecîd Hüreydî (thk.). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî – Riyad: Dâru'r-Rifâî.
- İsfehânî, Râgîb. (t.y.). *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Muhammed Seyyid Keylânî (thk.). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Kaysî, 'Avdetullah Menî'. (1996). *Sirru'l-i'câz fî tenevvu'is-siyağî'l-muştekkati min aslin luğaviyyin vâhidin fi'l-Kur'ân*. Amman: Dâru'l-Beşîr.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. (1405). *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân* (C. 5). Hâtim Sâlih ed-Dâmin (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ'. (1998). *el-Külliyât*. Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Matlûb, Ahmed. (2006). *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ* (C. 2). Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabîyye li'l-mevsû'ât.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. (1994a). *el-Muktedab* (C. 1). Muhammed Abdulhâlik 'Udayme (thk.). Kahire: Lecnetü İhyâit-Türâsî'l-İslâmî.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. (1994b). *el-Muktedab* (C. 4). Muhammed Abdulhâlik 'Udayme (thk.). Kahire: Lecnetü İhyâit-Türâsî'l-İslâmî.
- Muberrred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. (1970). *el-Müzekker ve'l-müennes*. Ramadân 'Abdüttevâb, Salâhuddîn el-Hâdî (thk.). Kahire: Mektebetü Dâri'l-Kütüb.
- Munâvî, Muhammed Abdurraûf. (1990). *et-Tevkîf 'alâ mühimmâtî't-te'ârîf*. Muhammed Rıdvân ed-Dâye (thk.). Beyrut-Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- Mutenebbî, Ebu't-Tayyib. (1983). *Dîvânu'l-Mutenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrût.
- Muttallibî, Gâlib Fâdil. (1978). *Lehçetu Temîm ve eseruhâ fi'l-'Arabîyyeti'l-muvahhade*. Bağdat: Dâru'l-Hurriyye.
- Nûruddîn, 'İsâm. (1988). *el-Mustalahu's-sarfî mümeyyizâtu't-tezkîr ve't-te'nîs*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Âlî.

- Sabbân, Muhammed b. Alî. (t.y.). *Hâşiyetü's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî* (C. 4). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed. (2009). *Fikhu'l-luga ve sîrrü'l-'Arabiyye*. Yahyâ Murâd (thk.). Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. (2002). *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân* (C. 9). Ebû Muhammed b. 'Âşûr (thk.). Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsi'l-'Arabî.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. (1992a). *el-Kitâb* (C. 3). Abdusselâm Muhammed Hârûn (thk.). Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. (1992b). *el-Kitâb* (C. 4). Abdusselâm Muhammed Hârûn (thk.). Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1980a). *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'* (C. 3). Abdülâl Sâlim Mükerrrem (thk.). Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l-'İlmiyye.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1980b). *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'* (C. 6). Abdülâl Sâlim Mükerrrem (thk.). Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l-'İlmiyye.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (2008). *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Şu'ayb el-Arnaût (thk.). Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1998). *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-lugati ve envâ'ihâ* (C. 2). Fuâd 'Ali Mansûr (thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. (2000). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (C. 15). Ahmed Muhammed Şâkir (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. (1998). *Keşşâfü istılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* (C. 1). Ahmed Hasan Besec (thk.). Beyrut: Darû'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- 'Ukberî, Ebû'l-Bekâ' Abdullâh b. el-Huseyn. (2001a). *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* (C. 5). Sa'd Küreyyim el-Fakî (thk.). Kahire: Dâru'l-Yakîn.
- 'Ukberî, Ebû'l-Bekâ' Abdullâh b. el-Huseyn. (2001b). *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân* (C. 6). Sa'd Küreyyim el-Fakî (thk.). Kahire: Dâru'l-Yakîn.
- Umâyıra, İsmâil Ahmed. (1993). *Zâhiratu't-te'nîs beyne'l-luğati'l-'Arabiyye ve'l-luğâti's-Sâmiyye*. Amman: Dâru Huneyn.
- Vendryes, Joseph. (1975). *el-Luga*. Abdulhamîd ed-Devâhilî, Muhammed el-Kassâs (çev.). Kahire: Mektebetu'l-Anclu el-Mısıriyye.
- Ya'kûb, İmîl Bedî'. (1994). *el-Mu'cemu'l-mufassal fî'l-muzekker ve'l-muennes*. Beyrut: Dâru'l-Kutübî'l-'İlmiyye.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî (1988a). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (C. 1). 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (thk.). Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî (1988b). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (C. 2). 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (thk.). Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî (1988c). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (C. 3). 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (thk.). Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî (1988d). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (C. 4). 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (thk.). Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî (1988e). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (C. 5). 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (thk.). Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. (t.y.a). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhî't-te'vîl* (C. 1). Abdurrezzâk el-Mehdî (thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. (t.y.b). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhî't-te'vîl* (C. 2). Abdurrezzâk el-Mehdî (thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. (t.y.c). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhî't-te'vîl* (C. 3). Abdurrezzâk el-Mehdî (thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. (t.y.d). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhî't-te'vîl* (C. 4). Abdurrezzâk el-Mehdî (thk.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. (1993). *el-Mufasssal fî san'ati'l-i-râb*. Alî Bû Mulhim (thk.). Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Zerkeşî, Bedrüddîn (1957). *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (C. 3). Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (thk.). Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye.